

The background of the entire page is a detailed topographic map of Athens, Greece, rendered in a dark purple or magenta color against a black background. The map features intricate contour lines and various geographical features, including hills and valleys, which are visible throughout the entire document.

ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΑ ΟΡΙΑ

απόβλητοι τόποι στην υπόγεια Αθήνα

Η παρούσα διπλωματική εργασία επιχειρεί να προσεγγίσει την έννοια του *αποβλήτου* σε χωρικό και κοινωνικό επίπεδο μέσα από το πρίσμα του *διπολισμού*.

Απόβλητο μπορεί να θεωρηθεί ένα αντικείμενο, ένα υποκείμενο, μια πράξη ή ιδέα. Το απόβλητο φέρει την ταυτότητα του *αρνητικού πόλου* καθώς φορτίζεται με το αρνητικό πρόσημο, ενώ ταυτόχρονα αποκλείεται και διαχωρίζεται από το αντίθετό του, το οποίο κατ' επέκταση φορτίζεται θετικά και εντάσσεται σε ένα κατασκευασμένο από τη κοινωνία πλαίσιο. Αναζητούμε τα στοιχεία που καθιστούν κάτι απόβλητο, δηλαδή τους όρους και τις προϋποθέσεις της εκάστοτε ταξινόμησης- αξιολόγησης.

Χρησιμοποιώντας, λοιπόν, το εργαλείο του διπολισμού, ως μια συνεχόμενη *ταξινομητική διαδικασία* παραγωγής αποβλήτων-απορριμάτων διαμέσου της ενέργειας του αποκλεισμού, επιχειρούμε την αναζήτηση τους στο σύγχρονο αστικό τοπίο. Κατά τη διάρκεια αυτής της αναζήτησης, προέκυψε η έννοια του *ορίου*, ως ένα κατασκευασμένο στοιχείο του θετικού πόλου για την επιβολή της τάξης, την προφύλλαξη των ενταγμένων στοιχείων και τον αποκλεισμό των απορριμάτων. Τα υποσύνολα, όμως, καθώς εντάσσονται στο ευρύτερο μεταβαλλόμενο σύνολο της πόλης, διεκδικούν περισσότερο χώρο με αποτέλεσμα να συγκρούονται. Από τη μεταξύ τους σύγκρουση δεν προκύπτει μονάχα η μεταβολή των ορίων αλλά και η δημιουργία ρωγμών, οι οποίες δίνουν την δυνατότητα επαφής και αλληλεπίδρασης των δύο αυτών πόλων. Οι ρωγμές αυτές, αποτελούν μεταβατικούς χώρους- *περάσματα*, *κατώφλια* επικοινωνίας και αλλαγής των συνθηκών στο εσωτερικό του εκάστοτε υποσυνόλου.

Στην παρούσα εργασία αναγνωρίζουμε την πόλη ως μια δομή που εμπεριέχει πληθώρα *υποσυνόλων-θυλάκων*, που άλλοτε αξιολογούνται με θετικό και άλλοτε με αρνητικό πρόσημο, και επιχειρούμε, στη συνέχεια, τον εντοπισμό των αποβληθέντων στοιχείων στο σύστημα αυτό. Για την επίτευξη μιας πιο κατανοητής ανάλυσης, η εργασία επικεντρώνεται στο δίπολο πάνω πόλη-κάτω πόλη, αξιοποιώντας τα στοιχεία που παράχθηκαν από την θεωρητική ανάλυση, στο αστικό τοπίο υπό κρίση, αυτό της Αθήνας. Κάνοντας την παραδοχή ότι στο *υπόγειο* βρίσκεται το απόβλητο της πόλης, αναζητούμε και ερευνούμε την υλική υπόσταση της υπόγειας Αθήνας. Συλλέγουμε πληροφορίες και τις τοποθετούμε παράλληλα με τις έννοιες που διερευνούμε, σε μία διαρκή αναζήτηση των στοιχείων του συσχετισμού τους.

Τέλος, επιλέγουμε τρεις υπόγειους χώρους, στο εσωτερικό των οποίων κατασκευάζουμε μια ατμόσφαιρα, που βασίζεται κάθε φορά σε ένα βασικό, στοιχείο του απορρίμματος που έχει ανιχνευθεί. Οι τόποι αυτοί είναι 1.το καταφύγιο, 2.ένα τμήμα του αρχαίου τείχους της πόλης των Αθηνών, και 3.ο υπονομευμένος και εγκιβωτισμένος ποταμός Ιλισός. Φορτισμένοι ο κάθε ένας με ένα διαφορετικό χαρακτηριστικό του αποβλήτου, 1.το *ά-λογο*, 2.το *έγκλειστο* και 3.το *νεκρό*, συνθέτουν την ατμόσφαιρα που περιγράφει και τοποθετεί, το θεωρητικό σχήμα που παρουσιάστηκε σε επίπεδο χώρου.

CHANCHING BOUNDARIES. Outcast territories in underground Athens

ΚΟΪΜΤΣΙΔΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ
ΜΠΑΚΟΓΙΑΝΝΗ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ

Επιβλέποντες: Παπαδόπουλος Λόης, Τζιρτζιλάκης Γιώργος

This thesis attempts to approach the meaning of *outcast* from a spatial and a social point of view, through the prism of bipolarisation.

An object, a subject, an action or an idea could be considered as an outcast. The outcast carries the identity of negative pole since it is charged with a negative sign, whereas it is excluded and separated from its opposite, which is therefore charged positively and included in a context constructed by the society. We are searching for the elements which render something an outcast, namely the terms and conditions of every classification - evaluation.

Thus, by using the tool of bipolarisation, as a consecutive taxonomic process of outcasts production, through the action of exclusion, we try to look for outcasts within the contemporary urban landscape. This search process has revealed the notion of boundary, as a constructed element of the positive pole, used for the enforcement of the order, the protection of included components and the exclusion of outcasts. The subsets, though, since they are part of a broader total of the city, they claim more space, which leads to conflict. The outcome of this conflict is not only the modification of boundaries, but also the creation of gaps, which give the opportunity of contact and interaction between the two poles. These gaps constitute transition spaces - passages, thresholds of communication and conditions change in the interior of every subset.

In this thesis, we recognise the city as a structure full of subsets - enclaves, which are either sometimes evaluated with a positive sign or some others with a negative one, and we subsequently attempt to detect of the outcasted elements in this apparatus. In order to accomplish a more comprehensible analysis, the thesis is focused on the dipole over city - under city, by deploying the data produced by the theoretical analysis of urban landscape under crisis in Athens. By assuming that the outcast is placed underground, we are searching for and researching the material existence of underground Athens. We are collecting information and we are putting it in parallel with the meanings which are being investigated, in a constant search of their association elements.

In the end, we are choosing three underground spaces, in the interior of which we are constructing an atmosphere based every time on a basic detected element of outcast. Those areas are 1. the shelter, 2. a part of the ancient wall of the city of Athens and 3. the undermined and incised river of Ilisos. Every area is charged with a different characteristic of spoilage, 1. the a-logon, 2. the imprisoned and 3. the dead. All these are synthesising the atmosphere which describes and locates the theoretical context that was presented on a spatial level.

ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΑ ΟΡΙΑ ΑΠΟΒΛΗΤΟΙ ΤΟΠΟΙ ΣΤΗΝ ΥΠΟΓΕΙΑ ΑΘΗΝΑ

Αναστασία Κοϊμτσίδα | Ευαγγελία Μπακογιάννη
Επιβλέποντες: Λόης Παπαδόπουλος , Γιώργος Τζιρτζιλάκης
Βόλος, Σεπτέμβριος 2015

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....5

Η ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΩΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΝΤΑΞΗΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ.....7

ΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΑΠΟΒΛΗΤΟ.....11

ΣΤΟ ΥΠΕΔΑΦΟΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ.....15

Οι υπόνομοι.....21

Τα ποτάμια.....27

Τα απομεινάρια.....35

Το τείχος.....41

Το καταφύγιο.....51

Το μετρό.....57

ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ ΑΠΟΒΛΗΤΩΝ.....61

Το τρελό.....64

Το έγκλειστο.....66

Το νεκρό.....68

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ.....71

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....73

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ.....74

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία επιχειρεί να προσεγγίσει την έννοια του *αποβλήτου* σε χωρικό και κοινωνικό επίπεδο μέσα από το πρίσμα του *διπολισμού*.

Το απόβλητο είναι στοιχείο της πραγματικότητας που αν και εν πρώτοις δεν είναι ευδιάκριτο, έχει πολλαπλές εκφράσεις. Απόβλητο μπορεί να θεωρηθεί ένα αντικείμενο, ένα υποκείμενο, μια πράξη ή ιδέα. Το απόβλητο φέρει την ταυτότητα του *αρνητικού πόλου* καθώς φορτίζεται με το αρνητικό πρόσημο, ενώ ταυτόχρονα αποκλείεται και διαχωρίζεται από το αντίθετό του, το οποίο κατ' επέκταση φορτίζεται θετικά και εντάσσεται σε ένα κατασκευασμένο από τη κοινωνία πλαίσιο. Αναζητούμε τα στοιχεία που καθιστούν κάτι απόβλητο, δηλαδή τους όρους και τις προϋποθέσεις της εκάστοτε *ταξινόμησης*-αξιολόγησης. Στον *θετικό πόλο* εντάσσονται τα στοιχεία που ευνοούν την ευημερία του συνόλου της σύγχρονης πόλης, ενώ στον αρνητικό αυτά που την υπονομεύουν. Χρησιμοποιώντας, λοιπόν, το εργαλείο του διπολισμού, ως μια συνεχόμενη ταξινομητική διαδικασία παραγωγής αποβλήτων-απορριμάτων διαμέσου της ενέργειας του αποκλεισμού, επιχειρούμε την αναζήτηση τους στο σύγχρονο αστικό τοπίο. Κατά τη διάρκεια αυτής της αναζήτησης, προέκυψε η έννοια του ορίου, ως ένα κατασκευασμένο στοιχείο του θετικού πόλου για την επιβολή της τάξης, την προφύλλαξη των ενταγμένων στοιχείων και τον αποκλεισμό των απορριμάτων. Το όριο διαχωρίζει τα δύο υποσύνολα φροντίζοντας να είναι στέρεο εμποδίζοντας τη μετάβαση στοιχείων από τον ένα πόλο στον άλλο. Τα υποσύνολα, όμως, καθώς εντάσσονται στο ευρύτερο μεταβαλλόμενο σύνολο της πόλης, διεκδικούν περισσότερο χώρο με αποτέλεσμα να συγκρούονται. Από τη μεταξύ τους σύγκρουση δεν προκύπτει μονάχα η μεταβολή των ορίων αλλά και η δημιουργία ρωγμών, οι οποίες δίνουν την δυνατότητα επαφής και αλληλεπίδρασης των δύο αυτών πόλων. Οι ρωγμές αυτές, αποτελούν μεταβατικούς χώρους- περάσματα, κατώφλια επικοινωνίας και αλλαγής των συνθηκών στο εσωτερικό του εκάστοτε υποσυνόλου.

Στην παρούσα εργασία αναγνωρίζουμε την πόλη ως μια δομή που εμπεριέχει πληθώρα υποσυνόλων-θυλάκων, που άλλοτε αξιολογούνται με θετικό και άλλοτε με αρνητικό πρόσημο, και θα επιχειρήσουμε,

στη συνέχεια, τον εντοπισμό των αποβληθέντων στοιχείων στο σύστημα αυτό. Λόγω της διάχυσης των λειτουργιών στην ασυνεχή δομή του, ο εντοπισμός του αποβλήτου στο αστικό πεδίο είναι δυσδιάκριτος. Για την επίτευξη μιας πιο κατανοητής ανάλυσης, η εργασία επικεντρώνεται στο δίπολο πάνω πόλη-κάτω πόλη, αξιοποιώντας τα στοιχεία που παράχθηκαν από την θεωρητική ανάλυση, στο αστικό τοπίο υπό κρίση, αυτό της Αθήνας. Η πόλη, αποβάλλει στο υπόγειο της οτιδήποτε θέλει να κρύψει, να θάψει, να ξεχάσει και να απομακρύνει από την ομαλή λειτουργία της. Κάνοντας την παραδοχή ότι στο υπόγειο βρίσκεται το απόβλητο της πόλης, αναζητούμε και ερευνούμε την υλική υπόσταση της υπόγειας Αθήνας. Συλλέγουμε πληροφορίες και τις τοποθετούμε παράλληλα με τις έννοιες που διερευνούμε, σε μία διαρκή αναζήτηση των στοιχείων του συσχετισμού τους. Τέλος, επιλέγουμε τρεις υπόγειους χώρους, στο εσωτερικό των οποίων κατασκευάζουμε μια ατμόσφαιρα, που βασίζεται κάθε φορά σε ένα βασικό, στοιχείο του απορρίμματος που έχει ανιχνευθεί. Οι τόποι αυτοί είναι το καταφύγιο, ένα τμήμα του αρχαίου τείχους της πόλης των Αθηνών, και ο υπονομευμένος και εγκιβωτισμένος ποταμός Ιλισός. Φορτισμένοι ο κάθε ένας με ένα διαφορετικό χαρακτηριστικό του αποβλήτου, το *ά-λογο*, το *έγκλειστο* και το *νεκρό*, συνθέτουν την ατμόσφαιρα που περιγράφει και τοποθετεί, το θεωρητικό σχήμα που παρουσιάστηκε σε επίπεδο χώρου.

Η ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΩΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΝΤΑΞΗΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ

Κάθε τάξη, σύστημα ή δομή αποτελεί ένα σύνολο υποσυνόλων, τα οποία εκφράζονται αρχικά ομαδοποιημένα μέσω διπόλων, αλλά και σε δεύτερο επίπεδο μέσω εκείνων που απορρέουν από την μεταξύ τους αλληλεπίδραση. Ο κάθε ένας από τους πόλους, συμβολικά, φορτίζεται με το *θετικό* ή το *αρνητικό* πρόσημο, όπου θετικό ορίζεται το υποσύνολο του συστήματος που ευνοεί και υποστηρίζει τη λειτουργία, την αναπαραγωγή, την επιβίωση και την σταθερότητα του, ενώ αρνητικό είναι το υποσύνολο που το υπονομεύει.

Κάθε σύστημα επιτυγχάνει την απαραίτητη τάξη, ακολουθώντας μια ταξινομητική διαδικασία που κατακερματίζει και απαρτιώνει την υπάρχουσα πραγματικότητα. Τα κομμάτια που προκύπτουν αξιολογούνται και τοποθετούνται στα δύο παραπάνω υποσύνολα. Τα *δίπολα* λοιπόν, αποτελούν κατά κάποιο τρόπο τις δεξαμενές στις οποίες καταλήγουν κατόπιν αξιολόγησης, τα θραύσματα κάθε πραγματικότητας που επιλέγουμε να αναγνώσουμε μέσα από αυτό το θεωρητικό σχήμα. Βέβαια, εστιάζοντας στους δύο πόλους αναγνωρίζουμε πως δεν πρόκειται για δύο πανομοιότυπες δεξαμενές. Το *αρνητικό* είναι κυρίως αυτό που ορίζει και οριοθετεί το *θετικό*, όντας το αντίθετό του, ενώ με τη σειρά του το *θετικό* είναι αυτό που ελέγχει και διαμορφώνει τις προϋποθέσεις και τους κανόνες της διαδικασίας ταξινόμησης. Χωρίς αυτό το διαχωρισμό, η πραγματικότητα δεν μπορεί να φορτιστεί ούτε θετικά ούτε αρνητικά. Η *ταξινόμηση* είναι αυτή που οργανώνει, που επινοεί την αταξία μέσω του οράματος της τάξης.

Η διάκριση μεταξύ των δύο πόλων επιτυγχάνεται μέσω ενός, αδιαπέραστου ορίου που μοναδική λειτουργία του αποτελεί η αδιάκοπη δραστηριότητα του *διαχωρισμού*. Αναλυτικότερα, ο θετικός πόλος βρίσκεται εσωτερικά του ορίου που διαχωρίζει αυτά τα δύο υποσύνολα, και εντάσσει ό,τι συμμορφώνεται στους κανόνες ύπαρξής του, ενώ αποβάλλει εξωτερικά του ορίου του οτιδήποτε δεν μπορεί να οριστεί, να καθοριστεί και να ακολουθήσει τους συγκεκριμένους κανόνες που διέπουν την ευημερία του. (Douglas,2006) Διαμέσου αυτών των κανόνων, εξασφαλίζονται οι κατασκευασμένες συνθήκες ευημερίας στον εσωτερικό πόλο. Συνεπώς, η αποβολή ακολουθείται από τη μη πρόσβαση στις συνθήκες αυτές. Το υποσύνολο εξωτερικά των ορίων δεν διέ-

πεται από κανόνες, αντιπροσωπεύει την αταξία και το χάος, και περιλαμβάνει τα αποβληθέντα στοιχεία, τα οποία συνήθως αδυνατούν να αποκτήσουν συνοχή. Επομένως, ο *αρνητικός* πόλος -σε αντίθεση με το *θετικό*- δεν αποτελεί ένα υποσύνολο που χαρακτηρίζεται από κανόνες ενσωμάτωσης και από παροχές ευημερίας αλλά επιτρέπει και εμπεριέχει στο εσωτερικό του την εκδήλωση συμβάντων τα οποία η *τάξη* έχει ήδη απαγορεύσει (Bauman,2005). Η αταξία λόγω των πολλαπλών συνδυασμών που μπορούν να έχουν τα αποκλεισμένα στοιχεία, προσδίδει στον πόλο αυτό μια δυναμική, η οποία τον καθιστά επικίνδυνο για την ύπαρξη του εσωτερικού πόλου (Douglas, 2006). Για τον λόγο αυτό, ο εσωτερικός επιλέγει να τον αποβάλλει εκτός των ορίων που θέτει, καθώς θεωρεί ότι κινδυνεύει να προσβληθεί από εισροές- εισβολές που απειλούν να επηρεάσουν την ισορροπία εντός του. Όμως, συνειδητά δεν προχωρά προς την ολοκληρωτική εξάλειψη αυτών των στοιχείων, διότι το χάος που τα διέπει λειτουργεί ως ζωντανό παράδειγμα εκφοβισμού για τα μέλη στο εσωτερικό των ορίων, ενώ η απειλή της αποβολής παραμένει ως υπαρκτό κομμάτι της πραγματικότητας. Η ύπαρξη του ανεπιθύμητου και επικίνδυνου “άλλου”, είναι αναγκαία. Άλλωστε, σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση, δεν θα υφίστατο δίπολο, η διάκριση του επιθυμητού και του ενταγμένου δε θα ήταν εφικτή και η ανισορροπία θα είχε διαλυτικές συνέπειες για το *σύστημα*.

Όπως προκύπτει, οι δύο πόλοι βρίσκονται σε διαρκή αντιπαράθεση, καθώς τα στοιχεία που τους απαρτίζουν δεν μπορούν να συνυπάρξουν σε ένα ενιαίο σύνολο, υπό τους ίδιους όρους και συνθήκες. Η ύπαρξη των δύο υποσυνόλων, σε συνδυασμό με τη σύγκρουση των συνθηκών, που επικρατούν εντός τους, αναπόφευκτα επηρεάζουν τα υποκείμενα που δρουν σε κάθε σύστημα. Ο διπολισμός αυτός διαμορφώνει ,είτε συνειδητά είτε ασυνείδητα, τους όρους της συμπεριφοράς τους μέσω σχέσεων σωστού-λάθους, ηθικού-ανήθικου, αφού το λάθος και το ανήθικο δημιουργεί τον κίνδυνο αποβολής και απομάκρυνσης από τις παροχές που προσφέρει η ευταξία. Ο εσωτερικός “τακτός” χώρος διέπεται από μια συγκεκριμένη ηθική η οποία επιβάλλει μια κοινή συνείδηση και έναν οριοθετημένο αποδεκτό τρόπο ζωής. Παράλληλα, η κατακερματισμένη πραγματικότητα του συστήματος, αποτυπώνεται σε μεγάλο

βαθμό στις συνθήκες εντός του αρνητικού και θετικού πόλου, μέσα από απεριόριστες διαβαθμίσεις και υποσύνολα, με επιπρόσθετες δευτερεύουσες οριοθετήσεις. Συνεπώς, οι δύο πόλοι που αποτελούν τα δύο υποσύνολα της συνολικής δομής του συστήματος, δεν είναι απόλυτα ομοιογενείς ενότητες.

Ένα σύστημα είναι ένα πολύπλοκο σύνολο από ετερορότητες και ύπο-δομές, οι οποίες μέσω της αλληλεπίδρασής τους, διαμορφώνουν το συνολικό τοπίο. Αυτή η πολλαπλότητα του συστήματος, το καθιστά συνεχώς ενεργό, με αποτέλεσμα συχνά να βραχυκυκλώνεται. Κάτι τέτοιο συμβαίνει σε περιόδους, όπου μια τάξη παγιώνεται σε βαθμό που αποκτά χαρακτηριστικά στασιμότητας και ακινησίας. Στις περιπτώσεις αυτές, προκειμένου να διαχειριστεί τα κενά ασυνεννοησίας μεταξύ των υποσυνόλων που την απαρτίζουν, να διατηρήσει τη σταθερότητά της και να καταφέρει να επανέλθει ξανά σε τροχιά προόδου, πρέπει να βρίσκεται σε διαρκείς διαδικασίες επαναπροσδιορισμού και ανανέωσης της αρχικής της ταξινόμησης. Έτσι, δημιουργεί αενάως δίπολα, κατακερματίζοντας ξανά και ξανά την πραγματικότητα, επιλέγοντας και ξεχωρίζοντας αυτό που θα εντάξει και θα αποκλείσει από τα όρια του θετικού πόλου, σύμφωνα με τροποποιήσεις στους κανόνες που έχει ήδη θέσει. Ποτέ μια ταξινόμηση δε μπορεί να μείνει αμετάβλητη. Πάντα, υπάρχουν κάποια κενά, που προκαλούν τα αίτια για τον επαναπροσδιορισμό της, καθιστώντας τη μια αυτοαναπαραγόμενη διαδικασία (Bauman, 2005).

προϋποθέσεις για πολύ επικερδείς επενδύσεις. Με αυτόν τον τρόπο, το μέχρι πρότινος ρυπαρό, βρόμικο και επικίνδυνο, μετατρέπεται σε μόδα και σε νέο σημείο αναφοράς. Οι κάτοικοι των περιοχών εξωθούνται στην αποχώρηση είτε λόγω των συνθηκών πριν την εκδήλωση των εξευγενιστικών τάσεων, είτε κατά την διάρκεια του μετασχηματισμού με επιχειρήσεις εκκαθάρισης του νέου διαχειριστή. Διαπιστώνεται λοιπόν, εκ νέου, ένας δεύτερος επαναπροσδιορισμός των ορίων, αυτή τη φορά από τον θετικό πόλο, με χαρακτηριστικά χωρικής ένταξης.

Η συγκεκριμένη διαδικασία, η οποία καθιστά δυνατή την επιβίωση του συστήματος, μπορεί να αναλυθεί θεωρητικά αν εστιάσουμε στη λειτουργία και τις ιδιαιτερότητες του κοινού ορίου μεταξύ των δύο υποσυνόλων που το απαρτίζουν: του θετικού και του αρνητικού. Το όριο δεν είναι *πορώδες*, καθώς είναι αυτό που τους διαχωρίζει, εμποδίζει την εισροή στοιχείων από τον έναν στον άλλο, ενώ αποτελεί τον αποδέκτη των δυνάμεων που ασκούνται από τα δύο υποσύνολα και επιδιώκουν τη μεταβολή του. Λειτουργεί με διαφορετικό τρόπο στο καθένα από τα υποσύνολα που ορίζει. Από τη μία, ο θετικός πόλος προστατεύει και εξασφαλίζει την εύρυθμη λειτουργία και σταθερότητά του εσωτερικού, ενώ από την άλλη εμποδίζει στοιχεία του αρνητικού πόλου να εισβάλουν στον εσωτερικό.

Καθώς τα δύο υποσύνολα βρίσκονται σε σύγκρουση μεταξύ τους, το όριο καθίσταται απαραίτητο για να παγιώσει την διαφοροποίησή τους. Τα όρια αυτά όμως, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, όσο κι αν επιδιώκεται να είναι σταθερά και τοποθετημένα με ακρίβεια, συχνά κρίνεται επιβεβλημένη η μεταβολή τους. Επιχειρώντας να κατηγοριοποιήσουμε τις μεταβολές αυτές με βάση τη διεύθυνση των ασκούμενων δυνάμεων στο όριο, εντοπίζουμε τρεις περιπτώσεις. Πρώτον, όταν τα στοιχεία του εξωτερικού υποσυνόλου, απόβλητα και αποκλεισμένα από την κατάσταση ευταξίας του εσωτερικού, επιδιώκουν την ένταξή τους και πιέζουν τα όρια. Δεύτερον, όταν το ίδιο το σύστημα, διαμέσου εσωτερικών δυνάμεων αντιλαμβάνεται ότι για την επιβίωση του είναι αναπόφευκτη η μετατόπιση των ορίων αλλάζοντας τη θέση στοιχείων, αποκλείοντας ή εντάσσοντας μέρη από και προς το σύνολο της ευταξίας. Τρίτον, σε περιόδους κρίσης του συνόλου του συστήματος, γεγονός που περιγράφεται ως η πίεση του ορίου από τα στοιχεία του εξωτερικού υποσυνόλου με την ταυτόχρονη ανάγκη για μεταβολή και ανανέωση ύστερα από αναταραχή και στο εσωτερικό υποσύνολο (Douglas, 2006).

Στην τρίτη περίπτωση (που παρουσιάζει ίσως και κάποιες αναλογίες σε σχέση με την σύγχρονη πολιτική και κοινωνική κατάσταση), ενδιαφέρον αποκτά η συμπεριφορά του ορίου σε αυτή την αμφίπλευρη απορρόφηση των δυνάμεων. Πολλές φορές λοιπόν, λόγω της έντονης και ενεργητικής αυτής διαδικασίας, τα όρια αποδυναμώνονται υπό το βάρος των πιέσεων που ασκούνται από τους δύο πόλους, και δημιουργούνται ρωγμές, μικρά περάσματα ή κατώφλια. Δηλαδή, αναδύονται κάποιοι μεταβατικοί χώροι που ακυρώνουν τον αδιαπέραστο χαρακτήρα του ορίου, το μετατρέπουν σε σημείο επαφής και επικοινωνίας μεταξύ των στοιχείων των διπόλων, και το καθιστούν πορώδες. Το όριο λοιπόν, από στοιχείο περίφραξης και περιχαράκωσης μεταλλάσσεται σε στοιχείο αλλαγής, ανανέωσης, χειραφέτησης και επαναπροσδιορισμού των συνθηκών ταξινόμησης (Douglas, 2006).

Το θεωρητικό σχήμα των διπόλων, μας βοηθά να αναγνωρίσουμε φαινόμενα τόσο *κοινωνικά*, όσο και *χωρικά*, ώστε να φωτιστεί περισσότερο η διαδικασία της ανάλυσης και αποδόμησης τους. Σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε, πως αυτό αποτελεί μια συνολική θεωρία εξήγησης της πραγματικότητας. Μέσα, όμως, από τις έννοιες του *ορίου* και των *πόλων*, του αρνητικού και του θετικού, αντλούμε κάποιους συμβολισμούς και αναπτύσσουμε ένα λεξιλόγιο έκφρασης για ζητήματα, που σήμερα λόγω της ταχύτητας των αλλαγών, παραμένουν δυσδιάκριτα.

Τοποθετώντας το θεωρητικό σχήμα, που αναλύθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, στο αστικό τοπίο, αναγνωρίζουμε πλέον την πόλη ως μία δομή που διέπεται από κανόνες και συγκροτείται από πληθώρα διπόλων. Για την επίτευξη της *τάξης* στη συγκεκριμένη δομή, η ταξινόμική διαδικασία είναι αναγκαία, τόσο χωρικά όσο και κοινωνικά. Η πόλη, όντας ένα μια συγκρότηση από υποκείμενα, χώρους, σχέσεις, ιδέες, κατακερματίζει τα στοιχεία της, τα αξιολογεί και τα τοποθετεί άλλοτε στον αρνητικό πόλο και άλλοτε στο θετικό, με στόχο την εξασφάλιση της ισορροπίας και της κανονικότητάς της.

Ένα παράδειγμα χωρικής ταξινόμησης αποτελεί η πόλη του zoning. Η ταξινόμηση που διαχωρίζει την πόλη σε ζώνες, οι οποίες συμπύκνωναν στο εσωτερικό τους κάθε μία από τις επονομαζόμενες βασικές λειτουργίες της κοινωνικής ζωής: την *κατοίκηση*, την *εργασία*, την *αναψυχή* και την *κυκλοφορία*. Όλες, δηλαδή, τις δυναμικές δραστηριότητες των υποκειμένων που τις κατοικούσαν. Το σχεδιαστικό αυτό μοντέλο οργάνωσης της πόλης, διαμέσου της οριοθέτησης σε ζώνες, επιχειρούσε να ελέγξει και να εξομαλύνει τις κοινωνικές εντάσεις, αντιθέσεις και συγκρούσεις. Πάρα ταύτα, η έκδηλη αυτή χωρική κατανομή είχε ως αποτέλεσμα περισσότερο να τις οξύνει, διαμορφώνοντας στα υποκείμενα εσωτερικά των ζωνών, ειδικά των χαμηλότερων κοινωνικών τάξεων, έντονη ταξική συνείδηση και συλλογική δράση. Οι γκετοποιημένες περιοχές που συγκέντρωναν υποκείμενα της ίδιας κοινωνικής τάξης ή κάστας αποτελούσαν απομονωμένες αστικές ζώνες συνήθως με αρνητικό πρόσημο, καθώς ταυτίζονταν με την υποβάθμιση, τη φτώχεια και την εγκληματικότητα. Τα γκέτο ήταν μικρό-κοινωνίες που παρείχαν στους κατοίκους τους μια αίσθηση συνοχής και ασφάλειας. Τα ιστορικά γκέτο του προηγούμενου αιώνα περιβάλλονταν από ανυπέρβλητα εμπόδια, υλικά και άυλα, δηλαδή από πραγματικά ή συμβολικά τείχη, με ελάχιστες εξόδους επικοινωνίας με την υπόλοιπη πόλη (Λεβεντάκος, 2005).

Καθώς, λοιπόν, αυτό το μοντέλο λόγω των εντάσεων που προκαλούσε, άρχισε να εξασθενεί, ένα άλλο αναδύθηκε, διότι η πόλη -όπως κάθε σύστημα- βρίσκεται συνεχώς να επαναπροσδιορίζει και να ανανεώνει τις συνθήκες ορισμού της προκειμένου να καταφέρει να επιβιώσει. Το νέο μοντέλο που

παρουσιάζεται είναι αυτό της διάχυσης. Μια πόλη ασυνεχής, η οποία δεν σχεδιάζεται πια με βάση κάποια αυστηρή χωρική οργάνωση των λειτουργιών της -αυτές μπορούν κάλλιστα είτε να συνυπάρχουν είτε να διαχωρίζονται- αλλά οριοθετώντας θυλάκους μονολειτουργικούς, οι οποίοι ορίζονται σύμφωνα με τη χρήση τους. Η *πόλη των θυλάκων*, παραμένει μια πόλη *διαχωρισμών*, παρά τον φαινομενικό χαοτικό της χαρακτήρα. Οι αστικές λειτουργίες διασπείρονται στη χωρική δομή της πόλης, αλλά οι δυσδιάκριτοι χωρικοί περιφραγμένοι θύλακοι επιτυγχάνουν την τάξη μέσα από πολιτικές περίφραξης και επιτήρησης (Σταυρίδης, 2014).

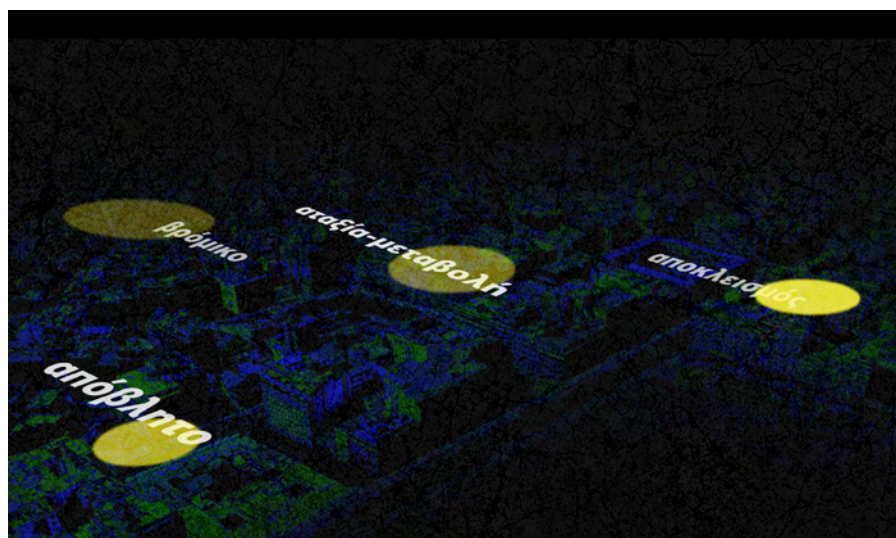
Η πόλη, σήμερα, οργανώνεται και οι συνθήκες διαβίωσης σε αυτή διαμορφώνονται με βάση την *ασυνέχεια*, γεγονός που επηρεάζει την κοινωνική έκφραση του υποκειμένου, το οποίο καλείται να φέρει συνεχώς διαφορετικές ταυτότητες, συμμορφωμένες προς τον θύλακο εντός του οποίου δρα κάθε στιγμή.

Οι θύλακοι οργανώνονται με γνώμονα τους κανόνες συμπεριφοράς και δράσης, τους οποίους επιβάλλουν στα υποκείμενα εντός τους. Η είσοδος και η παραμονή σε καθέναν από αυτούς τους θυλάκους συνοδεύεται από τη συμμόρφωση στους κανόνες αυτούς, διαφορετικά το υποκείμενο υφίσταται τον αποκλεισμό και αποβάλλεται από τον συγκεκριμένο θύλακα.

Οι θύλακοι φορτίζονται από κάποιο πρόσημο, θετικό ή αρνητικό. Το πρόσημο αυτό εξαρτάται από το είδος του, δηλαδή από το αν είναι θύλακος που συμβάλει στη διατήρηση και διαιώνιση της δομής, ή θύλακος που την υπονομεύει. Κατά συνέπεια, υπάρχουν θύλακοι στους οποίους η πόλη- τάξη “βασίζει” την ευημερία της και τις συνθήκες διατήρησής της, ενώ ταυτόχρονα υπάρχουν θύλακοι, οι οποίοι δημιουργούνται ακριβώς για να συγκεντρώνουν και να περιχαράκουν στο εσωτερικό τους όσα οι κανόνες της πόλης έχουν απαγορεύσει ή δεν έχουν συμπεριλάβει στο σχεδιασμό της ευημερίας αυτής.

Η πόλη- σύστημα επιθυμεί τη διατήρηση ενός περιθωριακού «έξω», που διαφωνεί με τις συνθήκες ταξινόμησης, ώστε να έχει την ευκαιρία να αποβάλει παραδειγματικά οποιαδήποτε παρεκκλίνουσα συμπεριφορά, κατατάσσοντας αυτές τις συμπεριφορές αρμόζουσες μόνο στους απομονωμένους αρνητικούς

Το δίπολο Πόλη- Υπόγειο

θύλακους. (Σταυρίδης,2015) Οι αρνητικά φορτισμένοι θύλακοι, λοιπόν, υπάρχουν ώστε να μπορούν να διατηρήσουν το θετικό πόλο «καθαρό», και να τον οριοθετήσουν διαμέσου της διαφοροποίησης τους.

Για να προστατευτούν αυτές οι συνθήκες ισορροπίας ανάμεσα στους θύλακους κατασκευάζονται όρια. Τα όρια εγκαθίστανται για να προστατεύουν, και να ασφαλίζουν τους θύλακες του θετικού προσήμου, ενώ, παράλληλα, εμποδίζουν την είσοδο στοιχείων που δεν ακολουθούν τους αρχικούς κανόνες, δια του αποκλεισμού τους. Τα όρια που κατασκευάζονται γύρω από αυτούς τους θύλακους έχουν πολλαπλές εκφράσεις, σε αντίθεση με αυτά που κατασκευάζονταν στην περίπτωση των ζωνών, που ήταν όρια εμφανή, και συγκεκριμένα. Το μοντέλο χωρικής και κοινωνικής οργάνωσης το οποίο περιγράφεται σε αυτό το σημείο, χρησιμοποίησε τη δυναμική της αταξίας και της ασυνέχειας - την οποία κατά κανόνα αποβάλλει - όχι μόνο διαχέοντας τις λειτουργίες και τις δραστηριότητες στη πόλη, αλλά διαχέοντας και τον χαρακτήρα των ορίων που το προστατεύει. Τα ίδια τα υποκείμενα, είτε συνειδητά είτε υποσυνείδητα, αναπαράγουν και συμβάλλουν στη διατήρηση των ορίων που καθορίζουν το μοντέλο αυτό. Η έκφραση των ορίων που τους περιβάλλουν, λαμβάνει χαρακτήρα πολυπλοκότητας, γεγονός που τα καθιστά δυσδιάκριτα. Αυτό το χαρακτηριστικό τους τα κατέστησε πιο επιτυχημένα από των ζωνών, καθώς αποδείχθηκαν πιο δραστικά όσον αφορά τη λειτουργία του αποκλεισμού. Αυτό συμβαίνει, διότι αυτά τα δυσδιάκριτα όρια φορτίζονται με επίπλεον ρόλους, αυτούς του ελέγχου και της επιτήρησης. Επιπλέον και της τήρησης των κανόνων συμπεριφοράς που έχουν ήδη τεθεί με την είσοδο του υποκειμένου σε αυτούς. Οι θύλακοι που τάσσονται στο θετικό πόλο, συνήθως εμπεριέχουν τις συνθήκες ευημερίας που κάθε υποκείμενο της πόλης επιθυμεί. Λόγω όμως της επιτήρησης των συνόρων των θυλάκων, εισέρχονται σε αυτούς μόνο τα υποκείμενα που η ταυτότητα τους συνάδει με τους κανόνες εντός τους (Λεβεντάκος, 2005). Η χωρική έκφραση των ορίων παίρνει πολλαπλές μορφές, αφού εμφανίζεται σε μορφή τειχών, όπως στις φαβέλες ή στα μητροπολιτικά γκέτο, ή σε μορφή καμερών, όπως αυτών που βρίσκονται σε πολυκαταστήματα, πολυκατοικίες, gated communities, πανεπιστημιακά campus, ή ακόμα και σε έναν δημόσιο χώρο.

Παρόλα αυτά, όσο καλά σχεδιασμένα και στέρεα κι αν είναι τα όρια, μεταβάλλονται συνεχώς, καθώς οι συγκρούσεις στο αστικό περιβάλλον είναι σχεδόν αναπόφευκτες, συνεχείς και έχουν ως αποτέλεσμα τον κίνδυνο της αποσταθεροποίησης της ευημερίας

του συστήματος. Πολλές φορές, αυτή η ανισορροπία επιτυγχάνεται, το σύστημα- πόλη όμως επαναπροσδιορίζει τα όριά του, θέτει νέους κανόνες και επαναταξινομεί τα στοιχεία που το συγκροτούν.

Διαμέσου των συγκρούσεων, είναι πιθανό οι δυνάμεις των πόλων να διαρρήξουν τα όρια, να δημιουργήσουν ρωγμές καθιστώντας τα διαπερατά. Οι ρωγμές αυτές συχνά αποτελούν ένα πέρασμα, ένα κατώφλι. Σε αυτούς τους μεταβατικούς χώρους παρέχεται η δυνατότητα αλληλεπίδρασης των πόλων και των θυλάκων, ενώ μπορούν να συγκροτηθούν ενδιάμεσες περιοχές διασταύρωσης, ανοίγοντας το μέσα στο έξω. (Σταυρίδης,2015) Τα κατώφλια, με τον ενοποιητικό τους χαρακτήρα απειλούν τη διπολικότητα αναταράσσοντας τις κυρίαρχες ταξινομήσεις (Σταυρίδης,2014).

ΣΤΟ ΥΠΕΔΑΦΟΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Όπως επιχειρήθηκε να εξηγηθεί στο πρώτο μέρος, στο πλαίσιο της πόλης, λόγω της διάχυσης, δεν είναι εύκολο να διακρίνουμε σε βάθος την ένταση των κοινωνικοχωρικών αντιθέσεων. Η επίγεια πόλη, παρότι χαρακτηρίζεται, όπως παρατηρήσαμε προηγουμένως, από τη συνεχή αναδιαπραγμάτευση αυτών των αντιθέσεων, την ασυνεχή ανακατανο

Χάρτης Υπεδάφους

- 400 x 400 μ.
- Υπόνομοι
- Ποτάμια
- Απομεινάρια
- Τείχος
- Δημόσια Καταφύγια
- Ιδιωτικά Καταφύγια
- Μετρό

μή τους και την αφομοίωσή τους από το θετικό της πόλο, δεν τις καθιστά σαφείς και ευδιάκριτες, ώστε να μπορέσουμε να τις απομονώσουμε, να τις αποδομήσουμε και να τις μελετήσουμε πλήρως. Έτσι, επιλέξαμε την ανάδειξη του διπόλου πόλης- υπογείου, ως ένα δίπολο που δύναται να εκφράσει το σχήμα εννοιών, τις εκφάνσεις του *απόβλητου* και της *επίγειας τάξης*, αλλά και μέσω συμβολισμών να αποδώσει και να συνδέσει τα παραπάνω με χώρους που βρίσκονται στο υπόγειό της.

Το δίπολο πόλη- υπόγειο, ως μια παράφραση του προηγούμενου μας εισάγει στο δίπολο του *πάνω* και του *κάτω* κόσμου.

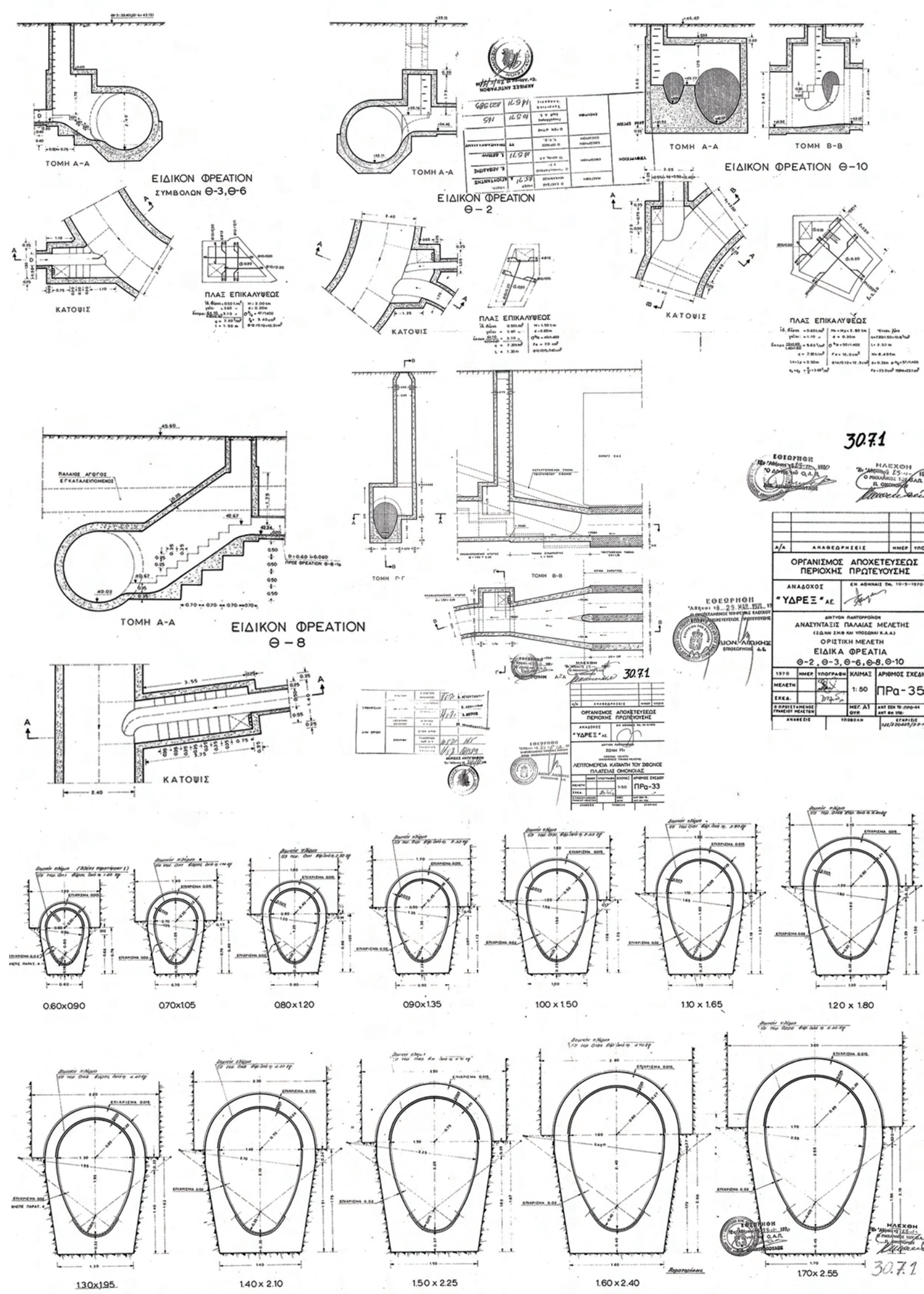
Προσπαθώντας να διακρίνουμε τα χαρακτηριστικά και τις αντιθέσεις τους, παρατηρούμε ότι ο διαχωρισμός που επιχειρούμε να ερμηνεύσουμε τοποθετείται ήδη από την αρχαιότητα. Ο πάνω είναι ο κόσμος των ανθρώπων και των θεών, της ζωής και της υγείας. Ο κάτω -λόγω κυρίως του συσχετισμού του με τους έμβιους και έμψυχους οργανισμούς που κατοικούν εκεί αλλά και λόγω του ότι ως χώρος αποτελεί ακόμα και σήμερα ένα μυστήριο- είθισται να θεωρείται ο βρόμικος, ο ανθυγιεινός, ο χώρος του κακού και της απειλής. Στις θρησκείες οι νεκροί, ή αυτοί οι οποίοι έχουν κριθεί ως οι «κακοί» μεταβαίνουν σε εκείνον τον κόσμο συνοδευόμενοι από θεότητες με αποτρόπαια μορφή και απειλητικό χαρακτήρα.

Ωστόσο, σήμερα φαίνεται πως οι παραπάνω χαρακτηρισμοί, που αφορούν τον κάτω κόσμο, βασίζονται κυρίως στον φόβο και την ανασφάλεια που προκαλούν η έλλειψη φωτός και αέρα, δύο ζωτικών πόρων για την ύπαρξη και την επιβίωση όχι μόνο του ανθρώπινου είδους αλλά και της πλειονότητας των έμβιων και έμψυχων οργανισμών.

Το γεγονός της έλλειψης πόρων δημιουργεί αυτό του είδους την ανασφάλεια. Παράλληλα, φόβο προξενεί και η πιθανότητα αποκλεισμού της πρόσβασης και επιστροφής στο επίγειο περιβάλλον. Το σκοτάδι, η βρωμιά και η αίσθηση ασφυξίας που προκαλεί το υπόγειο περιβάλλον, σε συνδυασμό με τους απρόβλεπτες μορφές, κίνησης και συμπεριφοράς οργανισμούς που συνηθίζουν να κατοικούν εκεί, δίνει την εντύπωση ενός περιβάλλοντος στο οποίο δεν αρμόζει η ζωηρή ανθρώπινη υπόσταση, αλλά το περιθώριο. Άνθρωποι, ζώα, έντομα, φυτά και άλλοι οργανισμοί οι οποίοι δεν μπορούν να προσαρμοστούν στις νόρμες που επιτάσσει η επίγεια ζωή, παρεκκλίνοντας από αυτές -είτε λόγω εγγενών τους χαρακτηριστικών, είτε λόγω χαρακτηριστικών που τους έχουν αποδοθεί από την διαδικασία ταξινομη-

σής τους- χάνουν την θέση τους στο σύνολο που αποτελεί την επίγεια τάξη.

Εστιάζοντας λοιπόν την έρευνα μας στους χώρους που εντάσσονται στην υπόγεια Αθήνα, ανακαλύπτοντάς τους, χαρτογραφώντας τους και αποτυπώνοντάς τους, με βάση τα στοιχεία που έχουμε συγκεντρώσει, επιχειρούμε να τους συνδέσουμε με την έννοια του αποβλήτου.

ΟΙ ΥΠΟΝΟΜΟΙ

Στην αρχαιότητα η Αθήνα δε διέθετε οργανωμένο αποχετευτικό δίκτυο. Τα ανοικτά συστήματα αποχέτευσης δημιουργούσαν νοσογόνες εστίες που προκαλούσαν την εκδήλωση επιδημιών και ασθενειών. Το 1840 έγινε προσπάθεια για κατασκευή συστήματος συλλογής και μεταφοράς ακαθάρτων και ομβρίων υδάτων ενώ το 1860 κατασκευάστηκε

Χάρτης Υπονόμων

από την πρώτη γαλλική Αποστολή Δημοσίων Έργων ο παντορροϊκός αγωγός της Σταδίου, ο οποίος επεκτάθηκε το 1870. Αρκετές δεκαετίες αργότερα, το 1931 απαγορεύτηκε η κατασκευή απορροφητικών βόθρων στους δρόμους που υπήρχε δίκτυο. Τη δεκαετία του 1930 μέχρι και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο υλοποιήθηκε ένα επεκταμένο πρόγραμμα κατασκευής αποχετευτικών έργων, που περιλάμβανε και την κάλυψη 17 σημαντικών ρεμάτων. Σήμερα, η αποχέτευση του Λεκανοπεδίου Αττικής πραγματοποιείται με αγωγούς ομβρίων και ακαθάρτων. Οι μεν αγωγοί ομβρίων καταλήγουν με φυσική ροή στη θάλασσα, οι δε αγωγοί ακαθάρτων καταλήγουν στη θαλάσσια περιοχή της Ψυττάλειας, αφού προηγηθεί ο βιολογικός καθαρισμός των λυμάτων. Στο κέντρο της Αθήνας εξακολουθεί να υπάρχει και το παλαιό παντορροϊκό σύστημα, το οποίο, όμως, καλύπτει μόνο τα 250χλμ από το συνολικό μήκος του δικτύου αποχέτευσης.

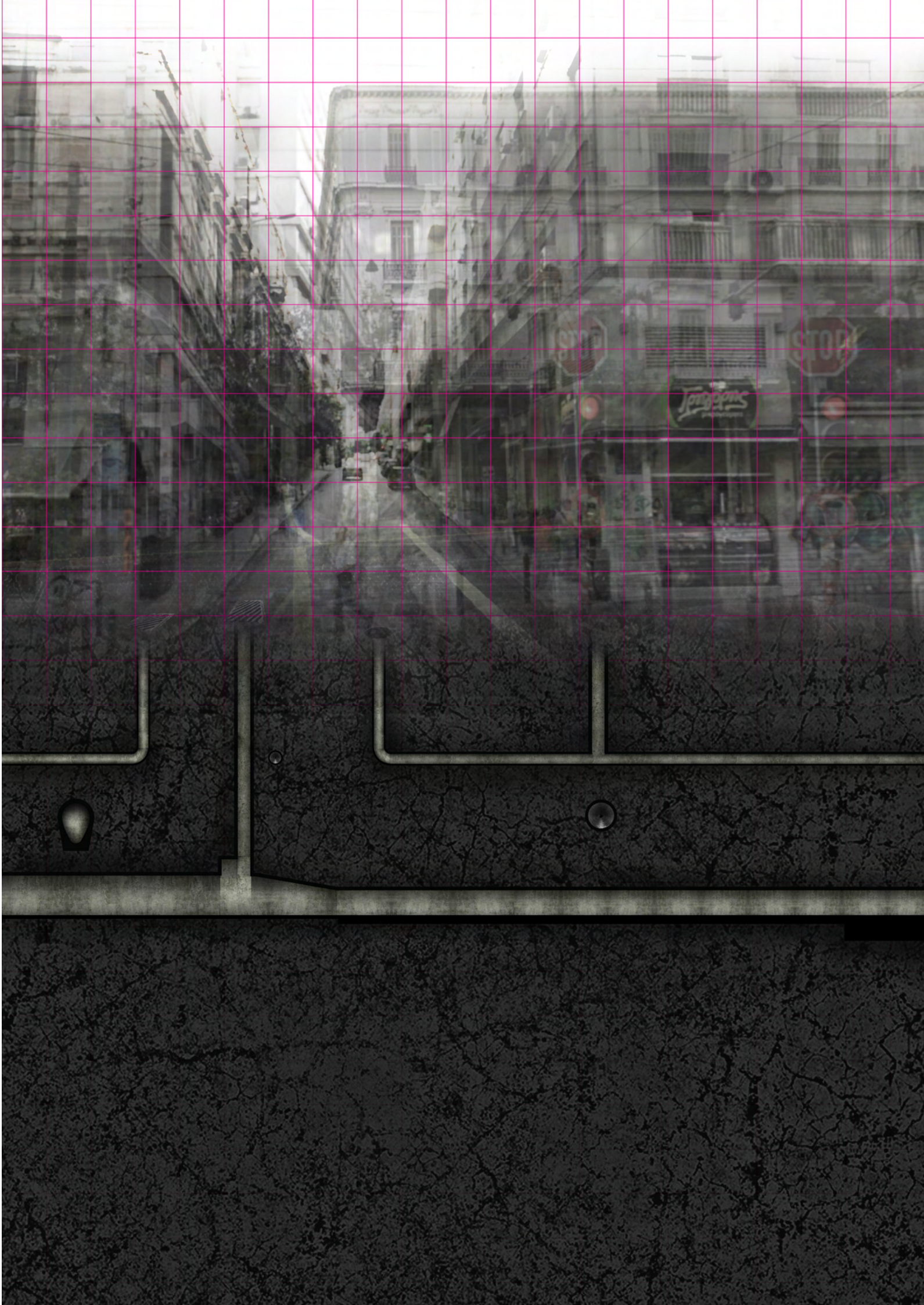
Ωστόσο, οι υπόνομοι της Αθήνας έχουν χρησιμοποιηθεί και για άλλους σκοπούς. Επί γερμανικής κατοχής, αποτελούσαν μυστικές οδούς διαφυγής σε καταδιώξεις από την Γκεστάπο και τη Βέρμαχτ. Λίγα χρόνια αργότερα, το ξενοδοχείο Μεγάλη Βρετανία υπονομεύτηκε τα Χριστούγεννα του 1944, από τις δυνάμεις του Εθνικού Απελευθερωτικού Στρατού (ΕΛΑΣ) με στόχο την ανατίναξη του ξενοδοχείου-στρατηγείου στη διάρκεια προγραμματισμένης συνδιάσκεψης των εκπροσώπων των συμμαχικών δυνάμεων και της πολιτικής ηγεσίας των αντίπαλων ελληνικών μερών υπό την επίβλεψη του πρωθυπουργού της Μεγάλης Βρετανίας Ουίνστον Τσόρτσιλ. Η επιχείρηση αυτή όμως, ακυρώθηκε. Το Σαββατοκύριακο μεταξύ 18 και 20 Δεκεμβρίου 1992, πραγματοποιήθηκε ληστεία στην Τράπεζα Εργασίας στην οδό Καλιρρόης 19. Το «μεγάλο ριφιφί», όπως ονομάστηκε τότε από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και παρέμεινε μέχρι σήμερα γνωστό, ξεκίνησε από την μπαζωμένη κοίτη του Ιλισσού κάτω από τις οδούς Αθανασίου Διάκου και Αρδηττού και διανύοντας μια απόσταση αρκετών εκατοντάδων μέτρων οι δράστες βρέθηκαν κάτω από την τράπεζα, όπου, σκάβοντας τούνελ 20 μέτρων, οδηγήθηκαν στο υπόγειο θησαυροφυλάκιο .

Οι υπόνομοι, όπως και όλο το αποχετευτικό δίκτυο, είναι υπόγειες υποδομές, οι οποίες φέρουν το σύνολο των αστικών και σωματικών αποβλήτων .Οι υποδομές αυτές είναι θαμμένες στη γη, με στόχο να εξυπηρετούν την επίγεια τάξη. Ο ενταφιασμός τους ελευθερώνει τον επίγειο χώρο για άλλες λειτουργίες, καθώς η παρουσία τους σε αυτόν θα αποτελούσε τεράστιο εμπόδιο για την κατοίκηση και τα δίκτυα μετακίνησης που το σύγχρονο πρότυπο πόλης έχει

Τομή Υπονόμων

3 x 3 μ.

Η ιστορία καί ω από την άσφαλτο

0802
Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ

Σχολή Χωροφυλακής
Τεχ. Έργον αρχ. 9/1 (1937)
ΜΙΧΑΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ
Κλαδος Σωτηρίας

Πάρα ταύτα, το αποχετευτικό δίκτυο δεν αποτελεί απλά μια υποδομή που θα μπορούσε να αποτελέσει χωρικό εμπόδιο για τις υπόλοιπες αστικές λειτουργίες. Το βασικό της χαρακτηριστικό είναι αυτό του φορέα του αποβλήτου. Τα απορρίμματα είθισται να απομακρύνονται βίαια, διότι αφενός αποτελούν απειλή για τις υγειονομικές συνθήκες της πόλης, αφετέρου είναι αισθητικά απορριπτέα λόγω της ενοχλητικής τους όψης αλλά και της οσμής τους (Χαμηλάκης, 2015). Έτσι, η επίγεια τάξη αποφασίζει να τα εξορίσει στο υπόγειο, να τα κρύψει, θάβοντάς τα, ώστε να μην προσβάλλουν την αισθητική, την καθαρότητα και την κανονικότητά της, με στόχο τον οπτικό εξωραϊσμό και την αποκάθαρση του αστικού τοπίου. Το απόβλητο φαινομενικά δεν έχει ταυτότητα, είναι το ανεπιθύμητο απομεινάρι του πράγματος από το οποίο προήλθε. Αυτό του προσδίδει την ταυτότητα αυτού που απορρίφθηκε, του *περιττού*, του άχρηστου. Η ύπαρξη της ταυτότητας του περιττού, της *ύλης εκτός τόπου*, είναι που φαντάζει επικίνδυνη στην ομαλή λειτουργία της δομής στην οποία εντάσσεται η αρχική τους κατάσταση. Ενταφιάζοντάς το, όλη η ταυτότητα του ακάθαρτου στοιχείου παύει να είναι εμφανής και θεωρείται ότι εξαλείφεται (Douglas, 2006).

ΟΑΑ αρχίζουν τον Ιούλιο του 1992. Τότε η κοινοπραξία «Ολυμπιακή Μετρό», που κατασκεύασε και μετρήσει της Αθήνας, ανέδειξε στην επιλογή της μετρό ως το καλύτερο σύστημα για την εξυπηρέτηση της Πλατείας Συντάγματος ως αρχαιότερης και πιθανώς μεγαλύτερα περιφέρεια.

ματος

Δίπλα, σε μια άλλη κρήνη του Ηριδανού, ο **Θεόφραστος**

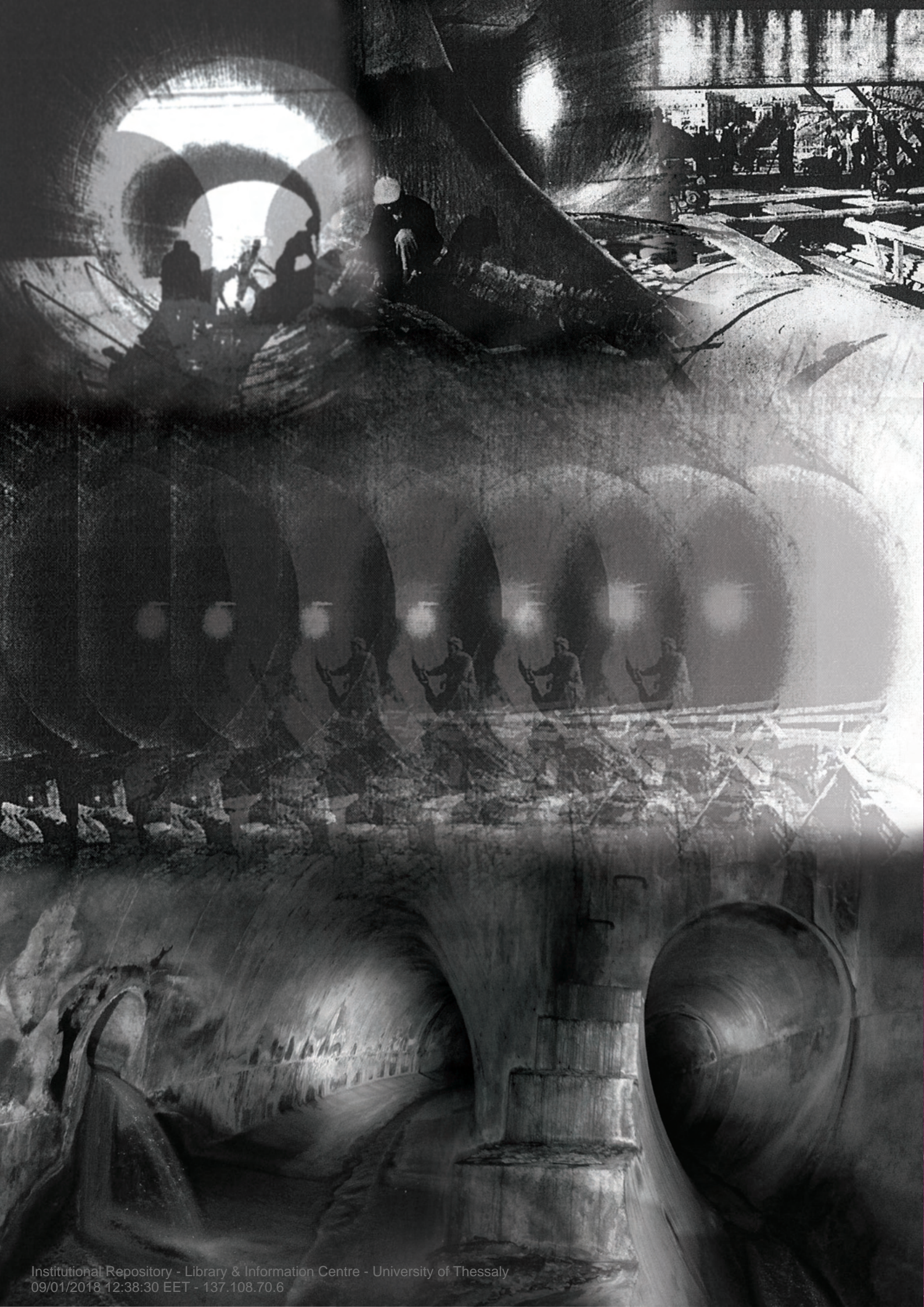
οι αρχαιολόγοι κ. Νικόλαος Δ. Παπαγιάννης τοποθετεί τις επιγραφές σε ένα χώρο που ανήκε στον χώρο του ναού του Ηφαιστού. Ο χώρος αυτός ήταν ο χώρος που χρησιμοποιούσαν οι αρχαίοι για να κάνουν τα θυσιαστήρια. Ο χώρος αυτός είναι ο χώρος που χρησιμοποιούσαν οι αρχαίοι για να κάνουν τα θυσιαστήρια. Ο χώρος αυτός είναι ο χώρος που χρησιμοποιούσαν οι αρχαίοι για να κάνουν τα θυσιαστήρια.

ΟΙ ΚΗΠΟΙ

Ο Ηριδανός, από τις νότιες λυκαριτικές και υψίβλοοι των τειχών Αθήνας από της σπερμενής γήρας, κοντά κατασπασμένο ση- νοπέδιο και τελικά χυνόνταν στον ποταμό Ιλίο. Το τμήμα του Ηριδανού που διέτρεχε την πόλη, οι αρχαίοι Αθηναίοι το κάλλιψαν. Ο ποταμός Ξανανόνταν ορατός στο Δίπτυο και στο νεκροταφείο του Κεραμεικού, όπου και είχε κατασκευασ- τήναι.

Είναι από τις λίγες φορές που η επιστημονική γνώση της μυθολογίας και το ανάκτατο πα-

ΤΑ ΠΟΤΑΜΙΑ

Μεγάλο ποσοστό των δρόμων της Αθήνας κρύβουν ένα μπαζωμένο ρέμα ή ένα υπόγειο ποτάμι που συνεχίζει να κυλά. Ο Ιλισός, ο Ηριδανός, ο Κυκλόβορος, το Λυκόρεμα, ο Βουρλοπόταμος, ο Βοΐδοπνίχτης, ο Αλασσώνας και το «πήδημα της γριάς» είναι μερικά από αυτά. Σύμφωνα με το ΙΓΜΕ (Ινστιτούτο Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Ερευνών), σε ολόκληρο το Λεκανοπέδιο έχουν μπαζωθεί ρέματα και χείμαρ

Χάρτης Ποταμιών

ροι συνολικού μήκους 550 χλμ.

Δύο σημαντικά ποτάμια που έχουν εγκιβωτιστεί και διασχίζουν μέχρι και σήμερα το κέντρο της Αθήνας υπογείως, είναι ο Ηριδανός και ο Ιλισσός. Ο Ηριδανός ξεκινούσε από τον Λυκαβηττό και κατέβαινε από το Κολωνάκι. Κατά τη διάρκεια των εργασιών του Μετρό στην πλατεία Συντάγματος, ανακαλύφθηκε η αρχαία κοίτη του. Ο ποταμός συνεχίζει στις οδούς Μητροπόλεως και Ερμού, στην Αρχαία Αγορά και καταλήγει στον Κεραμεικό. Την κοίτη του Ηριδανού συνάντησε το Μετρό και στο Μοναστηράκι, όπου και διαπιστώθηκε ότι ακόμα και σήμερα, ο υπόγειος ποταμός κατεβάζει 20-30 κυβ. μ. νερού την ώρα, ενώ τις βροχερές μέρες το νερό υπερδιπλασιάζεται και πλημμυρίζει την Ποικίλη Στοά και την Αρχαία Αγορά.

Ο Ηριδανός διέσχιζε την Αρχαία Αθήνα και καλύφθηκε με τεχνικά έργα στους ρωμαϊκούς χρόνους. Διέσχιζε την αρχαία πόλη από Ανατολικά προς Δυτικά, περνούσε δίπλα από το Πομπείο και το Δίπυλο (πύλη της αρχαίας Αθήνας) έβγαине στην πεδιάδα και συναντούσε τον Ιλισσό. Όταν ο Ηριδανός βρέθηκε να κυλά στη μέση της πόλης, άρχισε να δέχεται λύματα και μετατράπηκε σε βούρκο. Χρειάστηκε όμως να περάσουν αιώνες, ώσπου επί Αδριανού (117-138 μ.Χ.) αποφασίστηκε ο εγκιβωτισμός του.

Σήμερα, στον αρχαιολογικό χώρο του Κεραμεικού, ο Ηριδανός έχει επιφανειακή ροή 25 μέτρων και διατηρεί ένα δικό του οικοσύστημα. Μετά τον Κεραμεικό ξαναγίνεται υπόγειος και χάνεται κάτω από την οδό Πειραιώς. Η κοίτη του Ηριδανού εντοπίστηκε και φωτογραφήθηκε κάτω από την Πλατεία Συντάγματος στις 12 Νοεμβρίου το1992 από γεωηλεκτρικές βαθυσκοπήσεις. Η κοίτη βρίσκεται σε βάθος 6 μέτρων και το πλάτος της είναι 15-20 μέτρα. Αρχίζει στη συμβολή των οδών Όθωνος και Φιλελλήνων και κάνοντας ένα μαιανδρισμό, συνεχίζει κάτω από το κτίριο του υπουργείου Εθνικής Οικονομίας.

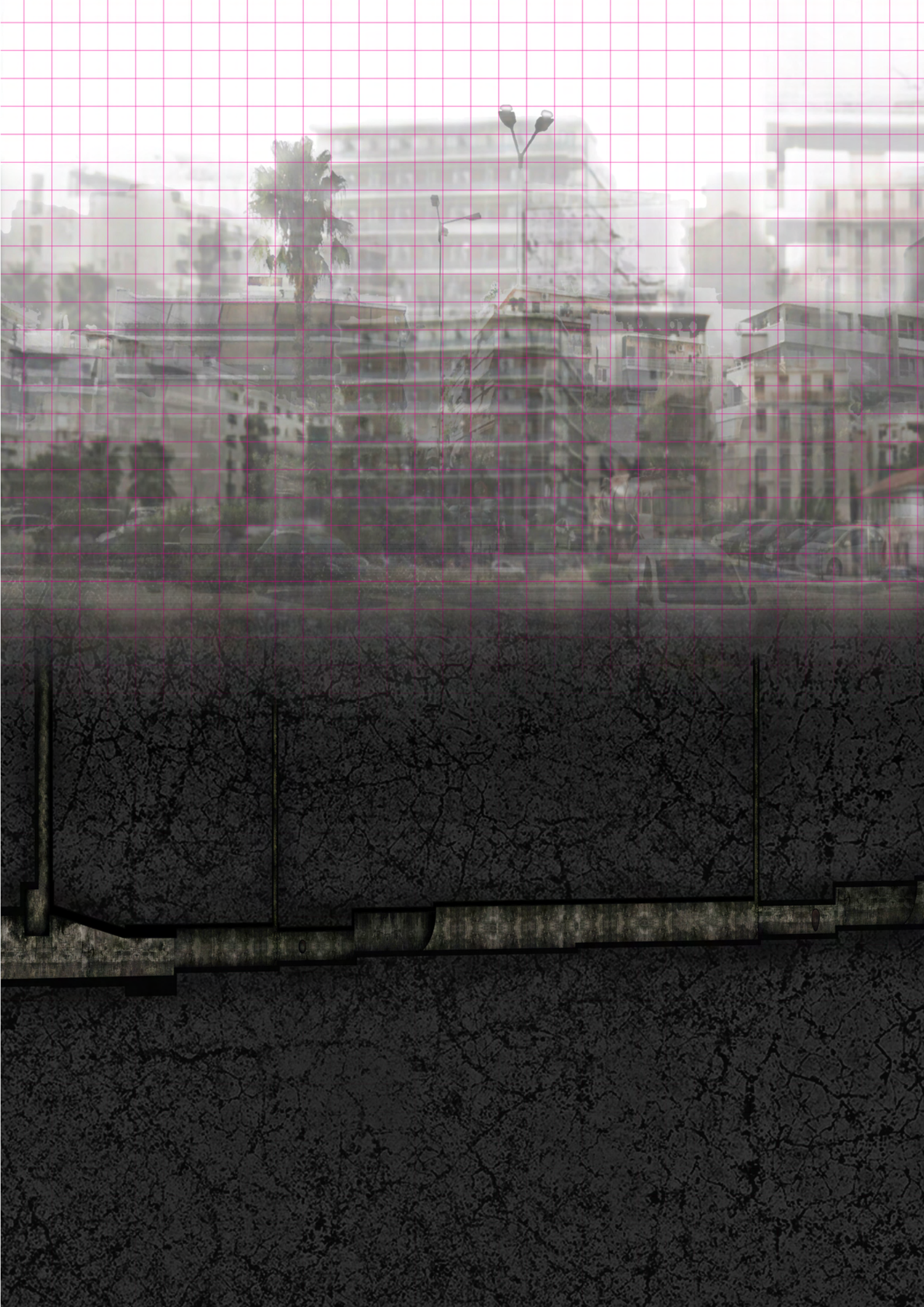
Ο Ιλισός ήταν το μεγαλύτερο ποτάμι που διέσχιζε την Αθήνα. Πηγάζει από τον Ύμηττό και σήμερα κυλάει εξ ολοκλήρου υπογείως. Συνεχίζει κάτω από τη Μιχαλακοπούλου, περνάει από τη Βασ. Σοφίας μπροστά από το Παναθηναϊκό Στάδιο, συνεχίζει στην Καλλιρρόης, για να καταλήξει μετά από την Καλλιθέα στη θάλασσα.

Οι Αθηναίοι θεωρούσαν τον Ιλισό ιερό και στις όχθες του διατηρούσαν βωμούς πολλών θεών. Η σπουδαιότητά του, ωστόσο διαφαίνεται περισσότερο από το γεγονός ότι εκεί τελούνταν τα Μικρά Μυ-

Τομή εγκιβωτισμένου Ιλισού

3 x 3 μ.

στήρια, τα οποία σχετίζονταν τόσο με τα Ελευσίνια Μυστήρια, όσο και με Διονυσιακές τελετουργίες. Από το ιερό ποτάμι το μόνο που απομένει τώρα εμφανές είναι η στεγνή και χορταριασμένη κοίτη του δίπλα στην οποία είναι χτισμένη η Αγία Φωτεινή του Ιλισού.

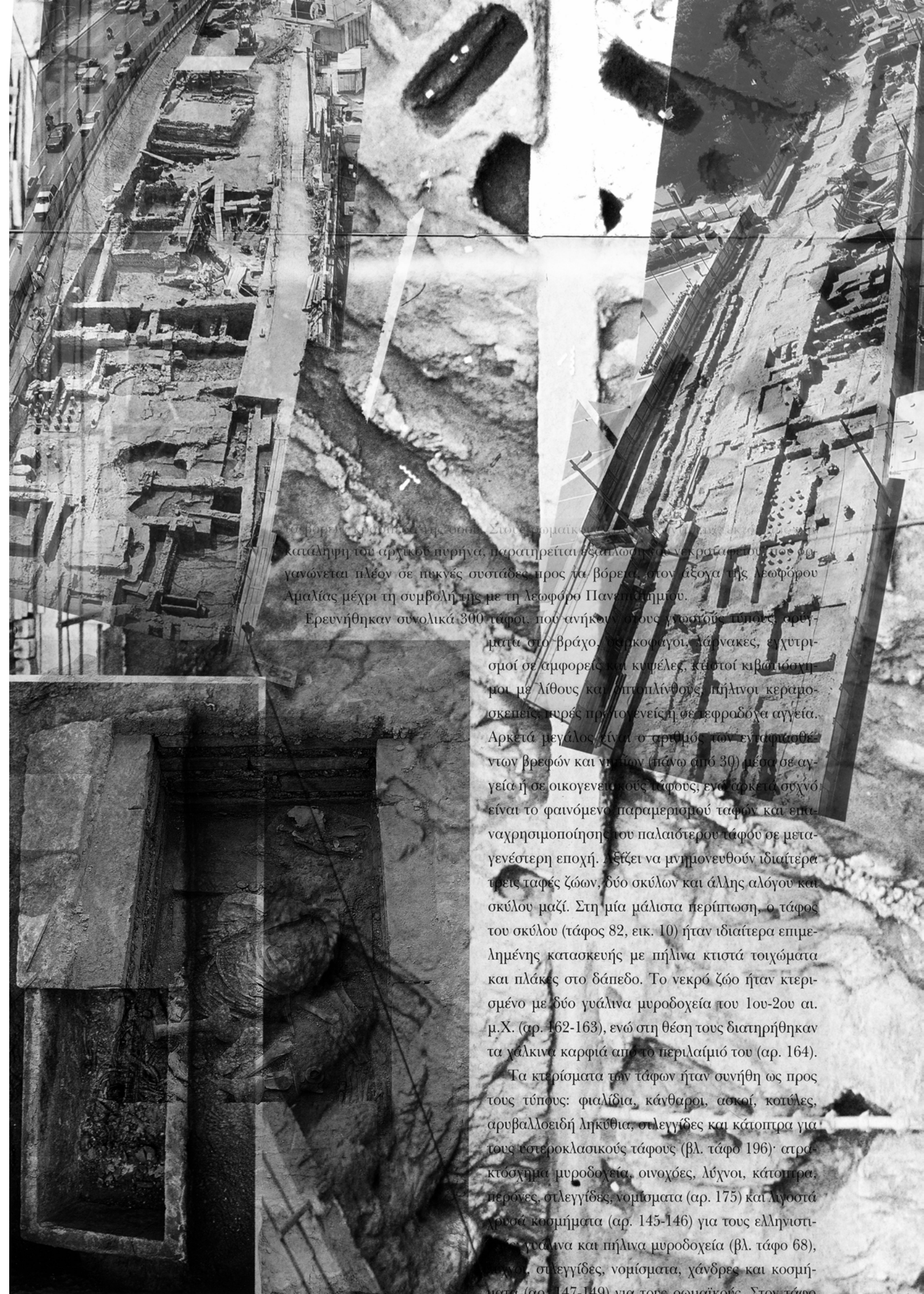
Ο Ιλισός βρισκόταν εκτός του άστεως κατά την αρχαιότητα. Με το πέρασμα των χρόνων η πόλη άρχισε να επεκτείνεται και σταδιακά βρέθηκε στο εσωτερικό της, γεγονός που κατέστησε τις πλημμύρες του όχι μόνο αισθητές, αλλά και καταστροφικές. Έτσι, οι συχνές πλημμύρες και ο φόβος πως θα μετατρεπόταν σε βούρκο, σε συνδιασμό με την άναρχη δόμηση που είχε προκαλέσει η συγκέντρωση πληθυσμού στη πρωτεύουσα, μετά την Μικρασιατική καταστροφή, έκανε επιτακτική την ανάγκη του εγκιβωτισμού του. Η έναρξη της κατασκευής των έργων διευθετήσεως του χειμάρρου Ιλισού έγινε κατά τους πρώτους μήνες του 1937 από το χώρο της Σχολής Χωροφυλακής. Λόγω όμως του Β Παγκοσμίου Πολέμου οι εργασίες σταμάτησαν, ώσπου τη δεκαετία του '50, ολοκληρώθηκε η κάλυψη της κοίτης του και τη θέση του πήραν οι λεωφόροι Μιχαλακοπούλου, Β. Κωνσταντίνου και Καλλιρόης. Σήμερα αποτελεί σημαντικό κομμάτι του αποχετευτικού δικτύου της Αθήνας, καθώς συνδέθηκε με το δίκτυο των υπονόμων για την καλύτερη διευθέτηση των όμβριων υδάτων.

Τα ποτάμια, στα οποία αναφερθήκαμε, ενταφιασμένα πια, αποτελούν κομμάτια του δικτύου αποχέτευσης της πόλης. Είναι στοιχεία του υπόγειου εδάφους της Αθήνας με ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι η χρήση, η σημασία και άρα η συνολικός τους χαρακτήρας έχει μεταβληθεί πλήρως.

Αρχικά, όντας ποτάμια που διέτρεχαν την πόλη της Αθήνας, αποτελούσαν *τα φυσικά όριά της*, καθώς τη χώριζαν σε τμήματα με βάση τα οποία καθοριζόταν το μέγεθος και ο σχεδιασμός της. Παράλληλα, ήταν πηγή φυσικής ομορφιάς λόγω του οικοσυστήματος που συγκέντρωναν στις όχθες τους. Οι ανάγκες της πόλης άλλαξαν, μιας και χρειαζόταν να επεκτείνεται ολοένα και περισσότερο διατηρώντας την ενότητά της. Ως φυσικά όρια όχι μόνο δεν εξυπηρετούσαν πια, αλλά αποτελούσαν και εμπόδιο για την ομαλή λειτουργία της πόλης. Η ανάγκη για την εξαφάνιση των ποταμών, σε συνδυασμό με την ανάγκη που προέκυψε για την, όσο το δυνατόν πιο ανώδυνη, μεταφορά των αστικών αποβλήτων εκτός των ορίων της πόλης, οδήγησε στον εγκιβωτισμό τους, ως λύση για τα προβλήματα της σύγχρονης πρωτεύουσας.

Ο εγκιβωτισμός τους -είτε στην αρχαιότητα είτε στη

σύγχρονη εποχή- τα καθιστά *ερείπια*, απομεινάρια της προηγούμενης κατάστασής τους, χαρακτηριστικά που τα συνδέουν περισσότερο με την έννοια του αποβλήτου που ούτως ή άλλως σχεδιάστηκαν για να φέρουν στο εσωτερικό τους. Έτσι, παρατηρείται η μεταπήδηση από τον έναν πόλο στον άλλον, καθώς όπως ήδη επισημάνθηκε, η αρχική τους κατάσταση ενίσχυε την ευημερία της πόλης. Όταν όμως έπαψαν να είναι αναγκαία, η χρήση τους μεταβλήθηκε προς όφελος της πόλης και μαζί με τη χρήση τους μεταβλήθηκε και το πρόσημο του πόλου στο οποίο εντάσσονταν.

αμφορείς και κυψέλες. Στο νότιο τμήμα της καταληφής του αρχικού πυρήνα, παρατηρείται εξαλλοσίωση, η οποία γιγαντώνεται πλέον σε πυκνές συστάδες προς τα βόρεια, στον άξονα της Λεωφόρου Αμαλίας μέχρι τη συμβολή της με τη Λεωφόρο Πανεπιστημίου.

Ερευνήθηκαν συνολικά 300 τάφοι, που ανήκουν στους γνωστούς τύπους αγγεία στο βράχο, κεκοσμημένοι, κάπνακες, εγχυτρισμοί σε αμφορείς και κυψέλες, κέστοι κιβωτιόσχημοι με λίθους και επιτυπλίνθους, πήλινοι κεραμοσκεπείς πυρές που ανήκουν σε τεφροδοχεία αγγεία. Αρκετά μεγάλος είναι ο αριθμός των ενταφιασθέντων βρεφών και νεογνών (πάνω από 30) μέσα σε αγγεία ή σε οικογενειακούς τάφους, ενώ αρκετά συχνό είναι το φαινόμενο παραμερισμού τάφων και επαναχρησιμοποίησης του παλαιότερου τάφου σε μεταγενέστερη εποχή. Ξίζει να μνημονευθούν ιδιαίτερα τρεις τάφες ζώων, δύο σκύλων και άλλης αλόγου και σκύλου μαζί. Στη μία μάλιστα περίπτωση, ο τάφος του σκύλου (τάφος 82, εικ. 10) ήταν ιδιαίτερα επιμελημένης κατασκευής με πήλινα κτιστά τοιχώματα και πλάκες στο δάπεδο. Το νεκρό ζώο ήταν κτερισμένο με δύο γυάλινα μυροδοχεία του 1ου-2ου αι. μ.Χ. (αρ. 162-163), ενώ στη θέση τους διατηρήθηκαν τα χάλκινα καρφιά από το περιλαίμιό του (αρ. 164).

Τα κτερίσματα των τάφων ήταν συνήθη ως προς τους τύπους: φιαλίδια, κάρναροι, ασκοί, κοπύλες, αρυβαλλοειδή ληκύθια, στλεγγίδες και κάτοπτρα για τους εσπεροκλασικούς τάφους (βλ. τάφο 196)· απρακτοσχημα μυροδοχεία, οινοχόες, λύχνοι, κάτοπτρα, περόνες, στλεγγίδες, νομίσματα (αρ. 175) και λιγοστά χρυσά κοσμήματα (αρ. 145-146) για τους ελληνιστι-

ΤΑ ΑΠΟΜΕΙΝΑΡΙΑ

Κατοικημένη από την αρχαιότητα η πόλη της Αθή-
νας μέχρι και τη σύγχρονη εποχή, άλλαζε συνεχώς
μορφή και δομή. Τα όρια της μεταβάλλονταν με
το πέρασμα των χρόνων, κάθε αλλαγή έβρισκε τα
θεμέλιά της στην προηγούμενη κατάσταση της πό-
λης, με συνέπεια σήμερα να φιλοξενεί θαμμένα στο
υπέδαφός της πληθώρα ερειπίων από τις παραπάνω

Χάρτης απομεινारीων

1. ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ Μ.Σ.Α. ΣΤΑΘΜΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΑΜΑΛΙΑΣ
2. ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ Μ.Σ.Α. ΦΡΕΑΡ ΑΜΑΛΙΑΣ 2 (ΖΑΠΠΕΙΟ)
3. ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ Μ.Σ.Α. ΣΤΑΘΜΟΣ ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ
4. ΟΔΟΣ ΑΡΔΗΤΤΟΥ - ΚΟΥΤΟΥΛΑ - ΚΕΦΑΛΟΥ ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΥ
(ΝΑΟΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΑΓΡΟΤΕΡΑΣ)
5. ΟΔΟΣ ΑΚΤΑΙΟΥ 6-8 ΚΑΙ ΕΠΙΤΑΧΑΛΟΥ
6. ΟΔΟΣ ΑΚΤΑΙΟΥ (ΣΚΑΜΜΑ ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗΣ)
7. ΟΔΟΣ ΔΗΜΟΦΩΝΤΟΣ ΚΑΙ ΚΥΚΛΟΠΩΝ 31
8. ΟΔΟΣ ΔΩΡΙΕΩΝ 15
9. ΟΔΟΣ ΚΡΙΕΖΗ (ΣΚΑΜΜΑ ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗΣ)
10. ΟΔΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ 54-56
11. ΟΔΟΣ ΚΡΑΤΥΛΟΥ (ΣΚΑΜΜΑ ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗΣ)
12. ΟΔΟΣ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ (ΣΚΑΜΜΑ ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗΣ)
13. ΟΔΟΣ ΕΥΚΛΕΙΔΟΥ 7
14. ΟΔΟΣ ΠΛΑΤΩΝΟΣ 85 ΚΑΙ ΜΥΛΩΝ

1. ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ Μ.Σ.Α. ΣΤΑΘΜΟΣ ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
  2. ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ Μ.Σ.Α. ΣΤΑΘΜΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ
  3. ΦΡΕΑΡ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΗΠΟΥ
  4. ΦΡΕΑΡ ΙΑΚΧΟΥ, ΣΤΑΘΜΟΣ ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ
  5. ΟΔΟΣ ΕΦΕΣΤΙΩΝ 3
  6. ΟΔΟΣ ΚΟΡΑΗ 10 ΚΑΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
  7. ΟΔΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ 93
  8. ΟΔΟΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ 56-58
- ΥΠΟΜΝΗΜΑ

1. Μ.Σ.Α. ΣΤΑΘΜΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ
2. Μ.Σ.Α. ΣΚΑΜΜΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΛΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ
3. Μ.Σ.Α. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΑ ΣΚΑΜΜΑΤΑ
4. Μ.Σ.Α. ΥΠΟΓΕΙΕΣ ΣΗΡΑΓΓΕΣ
5. Μ.Σ.Α. ΦΡΕΑΡ ΟΔΟΥ ΑΜΕΡΙΚΗΣ
6. Μ.Σ.Α. ΔΙΑΝΟΙΞΗ ΣΗΡΑΓΓΑΣ ΤΟΥ Μ.Σ.Α. ΥΠΟ ΤΟΝ ΕΘΝΙΚΟ ΚΗΠΟ
(ΒΑΣΙΛΙΑΝΕΙΟΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ)
7. ΟΔΟΣ ΡΗΓΙΛΛΗΣ
8. ΟΔΟΣ ΔΑΙΔΑΛΟΥ 19-21
9. ΛΕΩΦ. ΣΥΓΓΡΟΥ ΚΑΙ ΠΕΤΜΕΖΑ
10. ΟΔΟΣ ΦΑΛΗΡΟΥ
11. ΟΔΟΣ ΕΡΕΧΘΕΙΟΥ
12. ΟΔΟΣ ΔΗΜΟΦΩΝΤΟΣ 121
13. ΟΔΟΣ ΔΡΥΟΠΩΝ 35-37
14. ΟΔΟΣ ΚΡΙΕΖΗ
15. ΟΔΟΣ ΑΡΜΟΔΙΟΥ 16
16. ΟΔΟΣ ΜΟΝΗΣ ΑΣΤΕΡΙΟΥ 3
17. ΟΔΟΣ ΟΥΛΟΥ 12, 38 ΚΑΙ ΚΡΑΤΥΛΟΥ

- ΥΠΟΜΝΗΜΑ
1. Οδός Αλικαρνασσού 6.
  2. Οδός Πλάτωνος και Κερατανίου.
  3. Οδός Πλάτωνος 20 και Πυθοδώρου 29.
  4. Οδός Αγίου Όρους 27.
  5. Οδός Λένουμαν 200.
  6. Οδός Τσάμη Καρατάσου 5-7.

1. ΟΔΟΣ ΠΡΟΠΥΛΑΙΩΝ 16
2. ΟΔΟΣ ΠΡΟΠΥΛΑΙΩΝ 34
3. ΟΔΟΣ ΕΡΕΧΘΕΙΟΥ 18
4. ΟΔΟΣ ΤΣΑΜΗ ΚΑΡΑΤΑΣΟΥ 5-7
5. ΟΔΟΣ ΜΑΡΚΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗ 43-45
6. ΟΔΟΣ ΚΕΚΡΟΠΟΣ
7. ΠΛΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ
8. ΠΛΑΤΕΙΑ ΜΟΝΑΣΤΗΡΑΚΙΟΥ 6
9. ΟΔΟΣ ΤΡΙΤΩΝΟΣ 3
10. ΟΔΟΣ ΤΡΙΩΝ 29
11. ΟΔΟΣ ΑΧΙΛΛΕΩΣ ΚΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
12. ΟΔΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΚΑΒΑΛΑΣ
13. ΟΔΟΣ ΣΕΡΡΩΝ
14. ΟΔΟΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ 18 ΚΑΙ ΤΣΟΤΣΙΔΟΥ
15. ΟΔΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ
16. ΟΔΟΣ ΠΛΑΤΩΝΟΣ 107
17. ΟΔΟΣ ΣΠΙΝΘΑΡΟΥ 15
18. ΠΕΡΑ ΟΔΟΣ ΣΤΙ (ΕΚΤΟΣ ΧΑΡΤΗ)

1. ΟΔΟΣ ΕΡΥΣΙΧΘΟΝΟΣ 13
2. ΟΔΟΣ ΔΡΑΚΟΥ ΚΑΙ ΜΟΥΣΩΝ
3. ΟΔΟΣ ΑΝ. ΖΙΝΝΗ 32 ΚΑΙ ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΥ 30
4. ΟΔΟΣ ΒΟΥΡΒΑΧΗ 2 ΚΑΙ ΣΥΓΓΡΟΥ
5. ΟΔΟΣ ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ (ΣΚΑΜΜΑ ΕΥΔΑΠ)
6. ΟΔΟΣ ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ 8 ΚΑΙ ΚΟΚΚΙΝΗ
7. ΟΔΟΣ ΑΛΙΚΑΡΝΑΣΣΟΥ (ΕΡΓΑ ΥΔΡΕΥΣΗΣ)
8. ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΠΛΑΤΩΝΟΣ (ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΑΛΣΟΥΣ)

1. ΠΛΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ
2. ΣΤΑΘΜΟΣ ΛΑΡΙΣΗΣ
3. ΟΔΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ 23
4. ΟΔΟΣ ΥΠΕΡΕΙΔΟΥ 8
5. ΟΔΟΣ ΤΖΙΡΑΙΩΝ 8-10
6. ΟΔΟΣ ΤΣΑΜΗ ΚΑΡΑΤΑΣΟΥ 5-7
7. ΟΔΟΣ ΤΣΑΜΗ ΚΑΡΑΤΑΣΟΥ - ΣΚΑΜΜΑ ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗΣ
8. ΟΔΟΣ ΚΑΛΛΙΣΘΕΝΟΥΣ 54 ΚΑΙ ΤΡΙΤΩΝΟΣ 12
9. ΟΔΟΣ ΑΓΑΜΕΜΝΟΝΟΣ 5
10. ΟΔΟΣ ΝΗΛΕΩΣ 32-38 - ΣΚΑΜΜΑ ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗΣ
11. ΟΔΟΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ - ΣΚΑΜΜΑ ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗΣ
12. ΟΔΟΣ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ 105. ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ ΚΑΙ ΒΛΑΧΟΡΡΑΦΤΙΟΥ
13. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΑΛΣΟΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

1. ΟΔΟΣ ΔΑΙΔΑΛΟΥ (ΠΛΑΚΑ). ΣΚΑΜΜΑ ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗΣ ΔΗΜΟΥ ΑΘΗΝΑΙΩΝ.
2. ΟΔΟΣ ΒΙΡΓΙΝΙΑΣ ΜΠΕΝΑΚΗ 11 (ΑΝΤΙΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΑΓΩΓΟΥ ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗΣ ΕΥΔΑΠ).
3. ΟΔΟΣ ΕΡΜΟΥ 95.
4. ΟΔΟΣ ΓΟΡΓΙΟΥ 3-5 (ΜΕΤΣ).
5. ΟΔΟΣ ΓΟΡΓΙΟΥ 10Α (ΜΕΤΣ).
6. ΟΔΟΣ ΑΓΡΑΣ 35 (ΣΤΑΔΙΟ).
7. ΟΔΟΣ ΑΥΤΟΜΕΔΟΝΤΟΣ 8.
8. ΟΔΟΣ ΚΟΡΥΖΗ 8.
9. ΟΔΟΣ ΔΗΜΟΦΩΝΤΟΣ 111-113.
10. ΟΔΟΣ ΔΡΥΟΠΩΝ 38 ΚΑΙ ΤΡΙΩΝ.
11. ΦΡΕΑΡ Μ.Σ.Α. ΣΤΗ ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΟΔΩΝ ΠΕΤΜΕΖΑ ΚΑΙ ΦΑΛΗΡΟΥ.

- ΥΠΟΜΝΗΜΑ
1. ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ ΣΟΦΙΑΣ - ΣΚΑΜΜΑ ΟΤΕ
  2. ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
  3. ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΑΜΑΛΙΑΣ (ΕΝΑΝΤΙ ΑΡΙΘ. 24)
  4. ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΑΜΑΛΙΑΣ (ΕΝΑΝΤΙ ΑΡΙΘ. 32, 34)
  5. ΟΔΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Β' 9
  6. ΟΔΟΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ 3
  7. ΠΛΑΤΕΙΑ ΚΟΤΖΙΑ - ΕΠΕΚΤΑΣΕΙΣ ΠΑΛΙΑΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ
  - 8Α. ΠΛΑΤΕΙΑ ΚΟΤΖΙΑ. ΣΚΑΜΜΑΤΑ ΟΔΩΝ ΕΥΠΟΛΙΔΟΣ ΚΑΙ ΑΠΕΛΛΟΥ
  - 8Β. ΠΛΑΤΕΙΑ ΚΟΤΖΙΑ. ΣΚΑΜΜΑ ΟΔΩΝ ΣΤΡΕ-Γ'Τ ΚΑΙ ΚΡΑΤΙΝΟΥ
  9. ΟΔΟΣ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ (ΣΚΑΜΜΑ ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗΣ)
  10. ΟΔΟΣ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ 17
  11. ΟΔΟΣ ΠΡΟΔΙΚΟΥ (ΣΚΑΜΜΑ ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗΣ)
  12. ΟΔΟΣ ΠΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ (ΣΚΑΜΜΑ ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗΣ)
  13. ΟΔΟΣ ΜΑΡΚΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗ 35
  14. ΟΔΟΣ ΜΟΝΗΣ ΑΣΤΕΡΙΟΥ 3
  15. ΑΙΓΑΛΕΩ - ΠΕΡΑ ΟΔΟΣ

- ΥΠΟΜΝΗΜΑ
1. ΟΔΟΣ ΑΓΙΑΣ ΦΙΛΟΘΕΗΣ 12
  2. ΟΔΟΣ ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ 4
  3. ΦΡΕΑΡ ΕΞΑΕΡΙΣΜΟΥ ΟΔΩΝ ΕΡΜΟΥ - ΑΡΙΩΝΟΣ ΤΗΣ ΓΡΑΜΜΗΣ 3 ΤΟΥ Μ.Σ.Α
  4. ΟΔΟΣ ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ ΣΑΜΟΥΗΛ 2
  5. ΣΥΜΒΟΛΗ ΟΔΩΝ ΨΑΡΟΜΗΛΓΚΟΥ 21 ΚΑΙ ΑΓΙΩΝ ΑΣΣΜΑΤΩΝ 33
  6. ΟΔΟΣ ΜΥΚΑΛΗΣ 17
  7. ΟΔΟΣ ΑΡΤΕΜΙΣΙΟΥ 3
  8. ΟΔΟΣ ΓΕΡΑΝΙΟΥ ΚΑΙ ΑΓΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
  9. ΣΤΑΘΜΟΣ «ΑΙΓΑΛΕΩ» ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΠΕΚΤΑΣΗΣ ΤΗΣ ΓΡΑΜΜΗΣ 3 ΤΟΥ Μ.Σ.Α

1. ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ Μ.Σ.Α. (ΣΤΑΘΜΟΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑ)
2. ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ Μ.Σ.Α. (ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΣΚΑΜΜΑ ΟΔΟΥ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ)
3. ΟΔΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΙΤΤΟΥ 35 ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΣΠΕΡΗ 16
4. ΟΔΟΣ ΘΗΣΕΩΣ 15-17
5. ΟΔΟΣ ΤΡΙΩΝ ΠΕΡΑΡΧΩΝ 196 ΚΑΙ ΚΗΦΙΣΟΔΟΤΟΥ
6. ΟΔΟΣ ΑΜΦΙΑΡΑΟΥ 58 ΚΑΙ ΚΗΦΙΣΟΔΟΤΟΥ
7. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΑΛΣΟΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

μεταβολές.

Από τη περίοδο ήδη που η Αθήνα ανακηρύχθηκε πρωτεύουσα, ξεκίνησαν οι ανασκαφές φέρνοντας στο φως ορισμένα από τα ερείπια των παλαιότερων περιόδων που διήνυε η πόλη. Αυτά που χαρακτηρίστηκαν ως ευρήματα υψηλής ιστορικής σημασίας, αναδείχθηκαν, αναστηλώθηκαν, αποκαταστήθηκαν ή/και εκτέθηκαν. Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών που διενεργήθηκαν για την κατασκευή του υπόγειου σιδηρόδρομου, στο υπόγειο της πόλης βρίσκονταν και καταγράφονταν χώροι και αντικείμενα που ανήκουν κυρίως στην αρχαιότητα και τα ρωμαϊκά χρόνια.

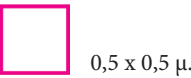
Ο Κεραμεικός, το Ολυμπείο, το Σύνταγμα, η Ακαδημία και το Μοναστηράκι χαρακτηρίστηκαν Περιοχές Υψηλού Αρχαιολογικού Κινδύνου, ενώ σε κάθε σταθμό του υπόγειου σιδηρόδρομου, οι ανασκαφές όπως και αργότερα τα έργα διάνοιξης σηράγγων, αποκάλυπταν πληθος αναπάντεχων ευρημάτων. Εκτεταμένα αποχετευτικά δίκτυα, υδραγωγεία, δημόσια λουτρά, νεκροταφεία, εργαστήρια, δρόμοι, τείχη είναι ορισμένα από τα ευρήματα της διάνοιξης του υπόγειου σιδηρόδρομου.

Οι ανασκαφές συνεχίζονται ακόμη και σήμερα, αν και στο κέντρο της Αθήνας, κατα τη διάρκεια των παλαιότερων ανασκαφών, των υδρευτικών και αποχετευτικών έργων, της ανοικοδομήσης πολυκατοικιών, αλλά και της διάνοιξης των σηράγγων του μετρό, τα περισσότερα απομεινάρια έχουν αποκαλυφθεί. Παρά την αποκάλυψη τους όμως, ορισμένα από αυτά, θεωρούμενα ως ευρήματα χαμηλότερης ιστορικής σημασίας, ξανακαλύφθηκαν - αφού παλαιότερα είχαν αποσπασθεί από αυτήν ορισμένα αντικείμενα που στη συνέχεια τοποθετήθηκαν σε κάποιο μουσείο- και τώρα παραμένουν θαμμένα κάτω από την πόλη της Αθήνας.

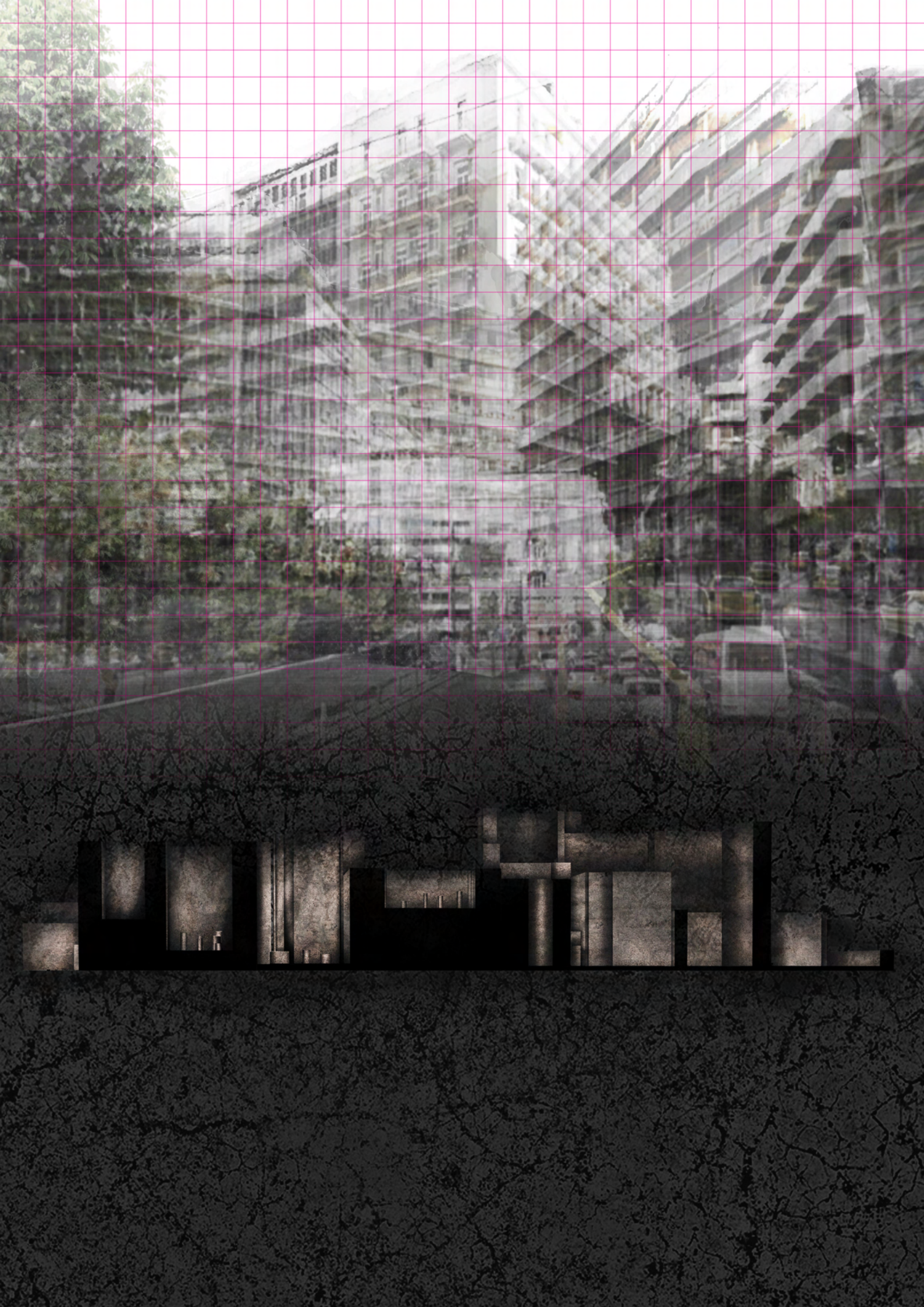
Τα ευρήματα γενικά χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: σε αυτά που κρίνονται υψηλής ιστορικής σημασίας, τα οποία και αναδεικνύονται με διάφορους τρόπους και σε κάποια άλλα, τα οποία δεν κρίνονται σημαντικά για να αναδειχθούν, και ξαναθάβονται.

Τα ερείπια αυτά, απαλλαγμένα από την προηγούμενη λειτουργία τους, η οποία τα καθιστούσε χρήσιμα για την επίγεια οργάνωση - τάξη, έχουν χάσει την προηγούμενη ταυτότητα τους. Ωστόσο, τα ερείπια-μνημεία αποκτούν μια νέα ταυτότητα, αυτή του φορέα της συλλογικής μνήμης και της ιστορίας της πόλης. Συνεπώς, τα ευρήματα αυτά λοιπόν, συμβάλλουν στη δημιουργία μιας ιστορικής και εθνικής μνή-

Τομή αρχαίου νεκροταφείου

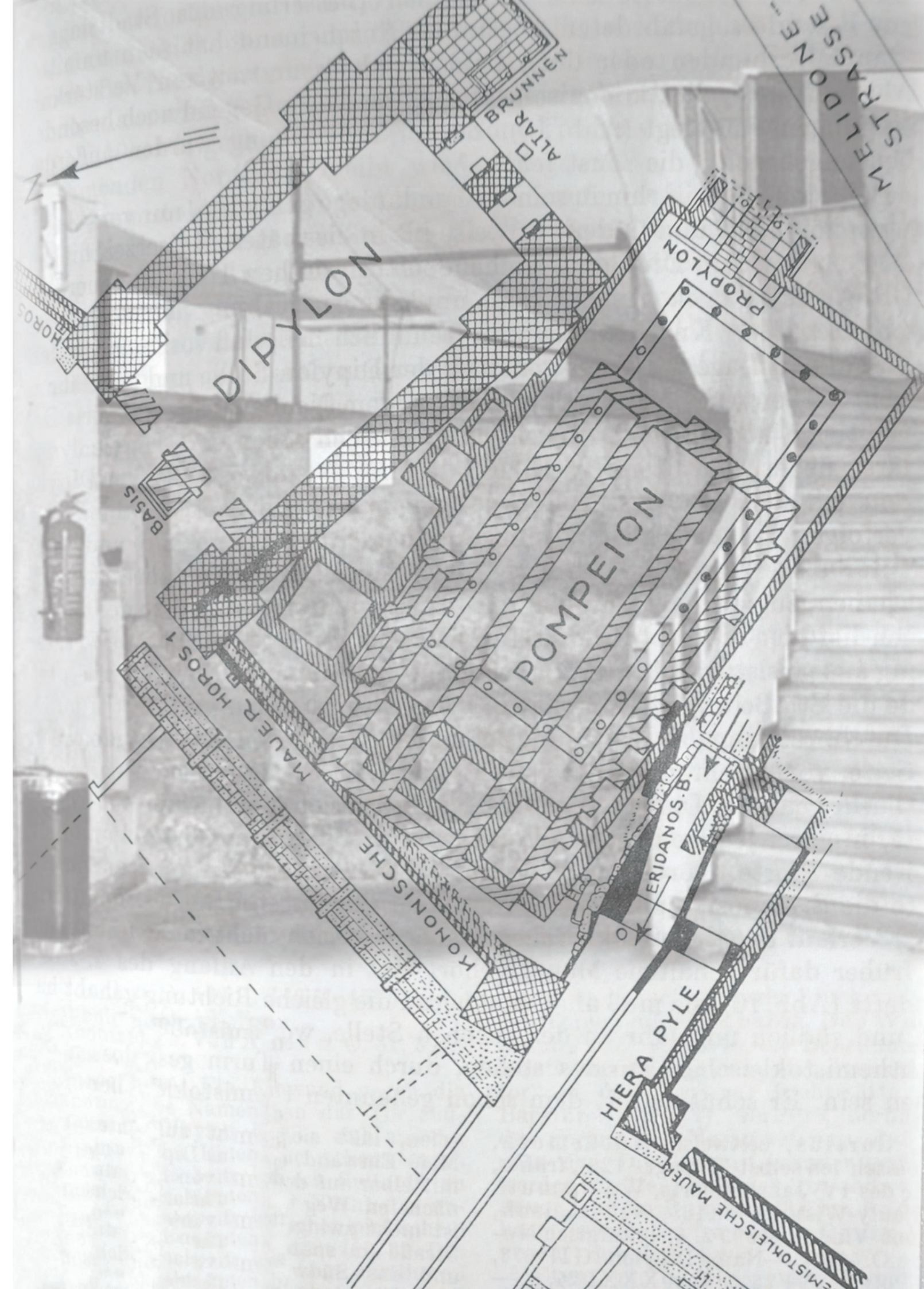
0,5 x 0,5 μ.

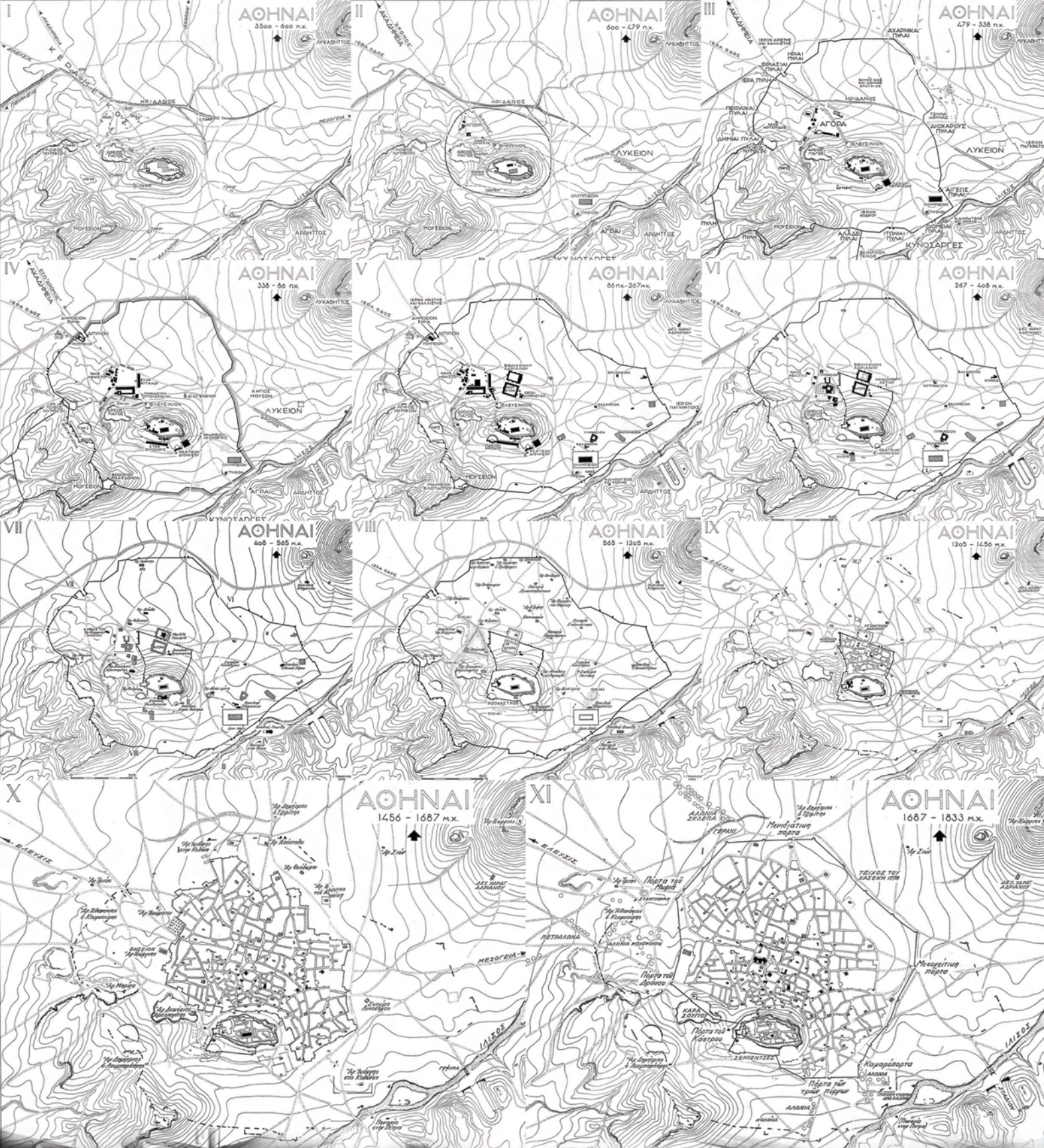

μης με βάση τα χαρακτηριστικά που έχουν, και τα οποία φαίνεται να συνάδουν με το χαρακτήρα που στοχεύει να αναδείξει κάθε συνθήκη ευημερίας της πόλης, ώστε να συγκροτήσει και να διαφυλάξει την ενότητα, την ομαλότητα και την καθαρότητά της (Χαμηλάκης,2012). Αντίθετα, κάποια άλλα που είτε δεν έχουν ανακαλυφθεί έως τώρα, είτε δεν κρίθηκαν υψηλής ιστορικής σημασίας, είτε η ανάπτυξη της πόλης δεν επιτρέπει την ανάδειξη τους, παραμένουν στο υπόγειο της Αθήνας. Η νέα ταυτότητα τους τα φέρνει σε επικοινωνία με τις κατηγορίες του μη λειτουργικό και του άχρηστου και έτσι επιλέγεται να ταφούν στη λήθη.

Συνεπώς, γίνεται ένας διαχωρισμός των ερειπίων ανάμεσα στο *χρήσιμο* και το *περιττό*, σε μνημεία και σε απομεινάρια-υπολείμματα μιας άλλης εποχής.

ΤΟ ΤΕΙΧΟΣ

Το Θεμιστόκλειο τείχος προστάτευε την αρχαία Αθήνα για αρκετούς αιώνες. Κατεστραφόταν και ανοικοδομούνταν, η θέση του μεταβαλόταν και μετασχηματιζόταν, αλλά παρέμενε ένα όριο της πόλης -μέχρι και τις αρχές του 19ου αιώνα- το οποίο οχύρωνε την πόλη. Τα θεμέλια του Θεμιστοκλείου τείχους τέθηκαν το 479-478π.Χ. κατόπιν της προτροπής του

Χάρτης τείχους

Θεμιστοκλή, αμέσως μετά τη μάχη των Πλαταιών και την καταστροφή της πόλης. Για την ανέγερση του χρησιμοποιήθηκαν πέτρες και απομεινάρια κατεστραμμένων κτιρίων, τάφων κ.α. Έκτοτε κατεδαφίστηκε και ξαναχτίστηκε αρκετές φορές, αλλάζοντας όνομα και εποχή : Αδριάνειο τείχος, υστερορωμαϊκό τείχος, τείχος του Χασέκη(1778 μ.Χ.) αλλά η θέση του παρέμενε σχεδόν ίδια. Είχε συνολική περίμετρο περίπου 6.500 μ. και διέθετε τουλάχιστον 13 πύλες. Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι η αρχαία οχύρωση ήταν ορατή κατά ένα μεγάλο μέρος της μέχρι τη δημιουργία του νέου ελληνικού κράτους. Με την άφιξη των Βαυαρών έφτασε στην Αθήνα το πρότυπο της ανοικτής, ανοχύρωτης πόλης, το οποίο έδινε την προοπτική ανάπτυξης και επέκτασης. Η ανάπτυξη της πόλης, αλλά και η έλλειψη της χρησιμότητάς του, οδήγησαν στην κατεδάφιση του το 1834.

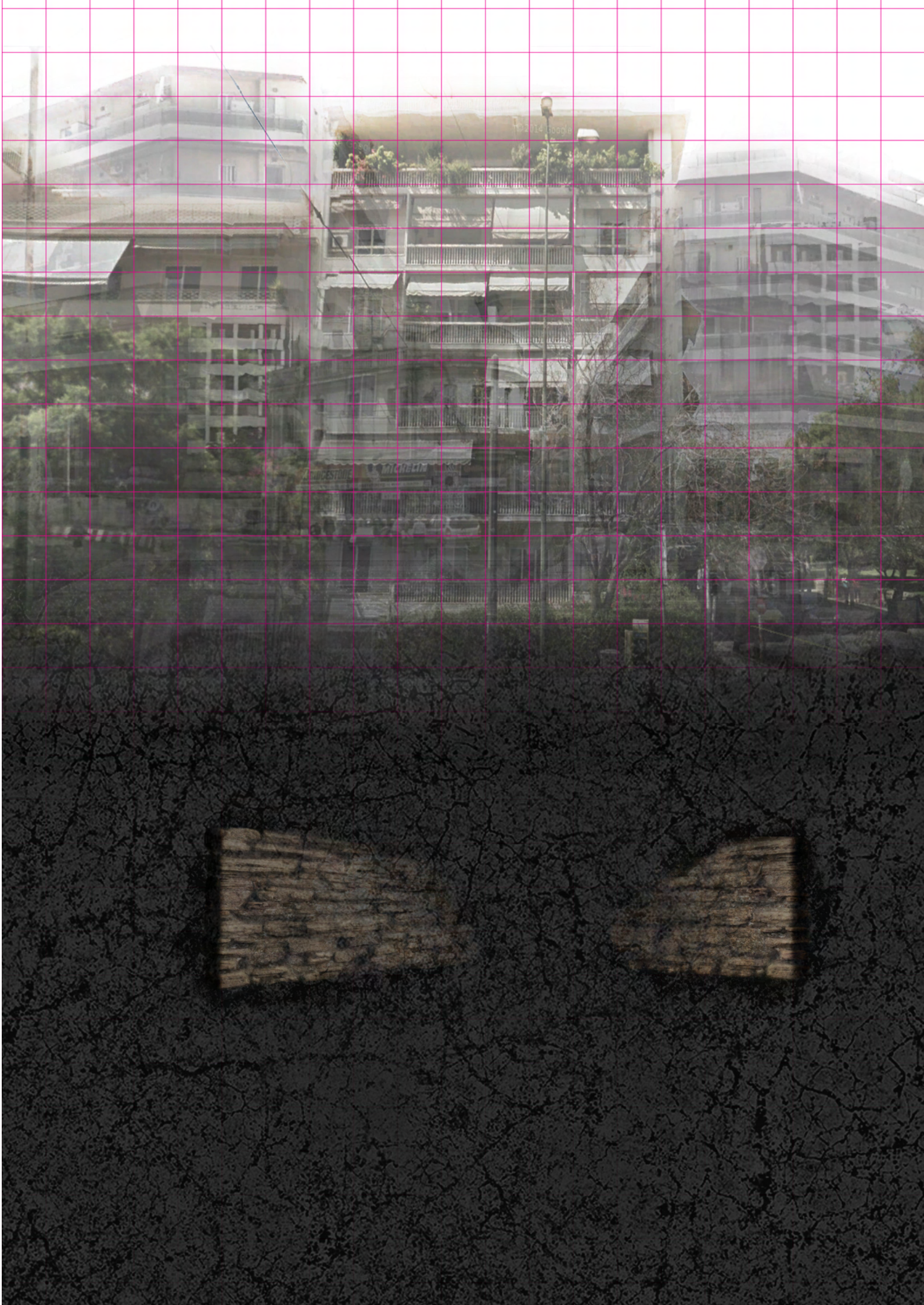
Σήμερα, σημαντικό τμήμα του τείχους αυτού διασχίζει τον αρχαιολογικό χώρο του Κεραμεικού σε μήκος περίπου 200 μέτρων. Άλλα κομμάτια του έχουν βρεθεί και αναδειχθεί όπως στην πλατεία Κοτζιά και στα θεμέλια της Εθνικής τράπεζας στην Αιόλου. Τα περισσότερα όμως απομεινάρια του τείχους βρίσκονται κρυμμένα μέσα σε υπόγειους χώρους στάθμευσης, υπόγεια πολυκατοικιών, στο υπέδαφος.

Το τείχος, στο οποίο αναφερθήκαμε, ήταν το όριο που κατασκεύασε η πόλη για να διαφυλάσσει το εσωτερικό της, οδηγώντας στην ένταξη και στον αποκλεισμό υποκειμένων. Τα τείχη αποτελούν ένα τεχνητό, κατασκευασμένο όριο το οποίο περικλείει έναν συγκεκριμένο χώρο, στον οποίο εφαρμόζονται θεσμοθετημένοι κανόνες και συνθήκες. Το υλικό αυτό σύνορο, διαχωρίζει την εσωτερική κατάσταση- άστυ- κοινωνία από την εξωτερική «βάρβαρη» αταξία. Εσωτερικά του τείχους- ορίου τα υποκείμενα ήταν ενταγμένα σε μια δομή- κοινωνία, στην οποία διαμέσου της συμμόρφωσης τους στους επιβεβλημένους όρους, απολάμβαναν τους πόρους που αυτή τους παρείχε. Ως γνωστόν, η παράβαση τους οδηγούσε στην αποβολή τους εκτός των τειχών, στην καταδίκη της εξορίας, καθώς έπαυαν να είναι μέλη αυτού του συνόλου και εντάσσονταν στο άγνωστο έξω. Πέρα από την οριοθέτηση της πόλης, τα τείχη των πόλεων προστάτευαν από εχθρικές επιδρομές. Διατηρούσαν την εσωτερική τάξη, εμπόδιζαν εξωτερικούς εισβολείς να εισέλθουν και να τη διαταράξουν, επιβάλλοντας νέους κανόνες, επαναπροσδιόριζοντας τις συνθήκες και τη σχέση του μέσα με το έξω. Εν ολίγοις, καθόριζαν τη μορφή των πόλεων, υποδεικνύοντας το «άστυ» και την ύπαιθρο, ενώ διαχωρίζαν τις λειτουργίες της πόλης. Το Θεμιστόκλειο τείχος βέβαια, δε βρισκόταν από την κατασκευή του,

Τομή αρχαίου τείχους

1 x 1 μ.

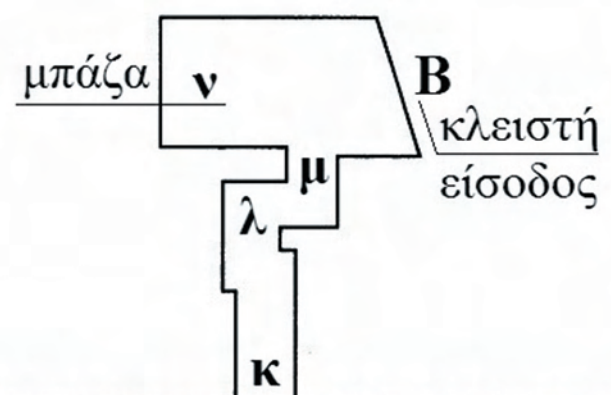

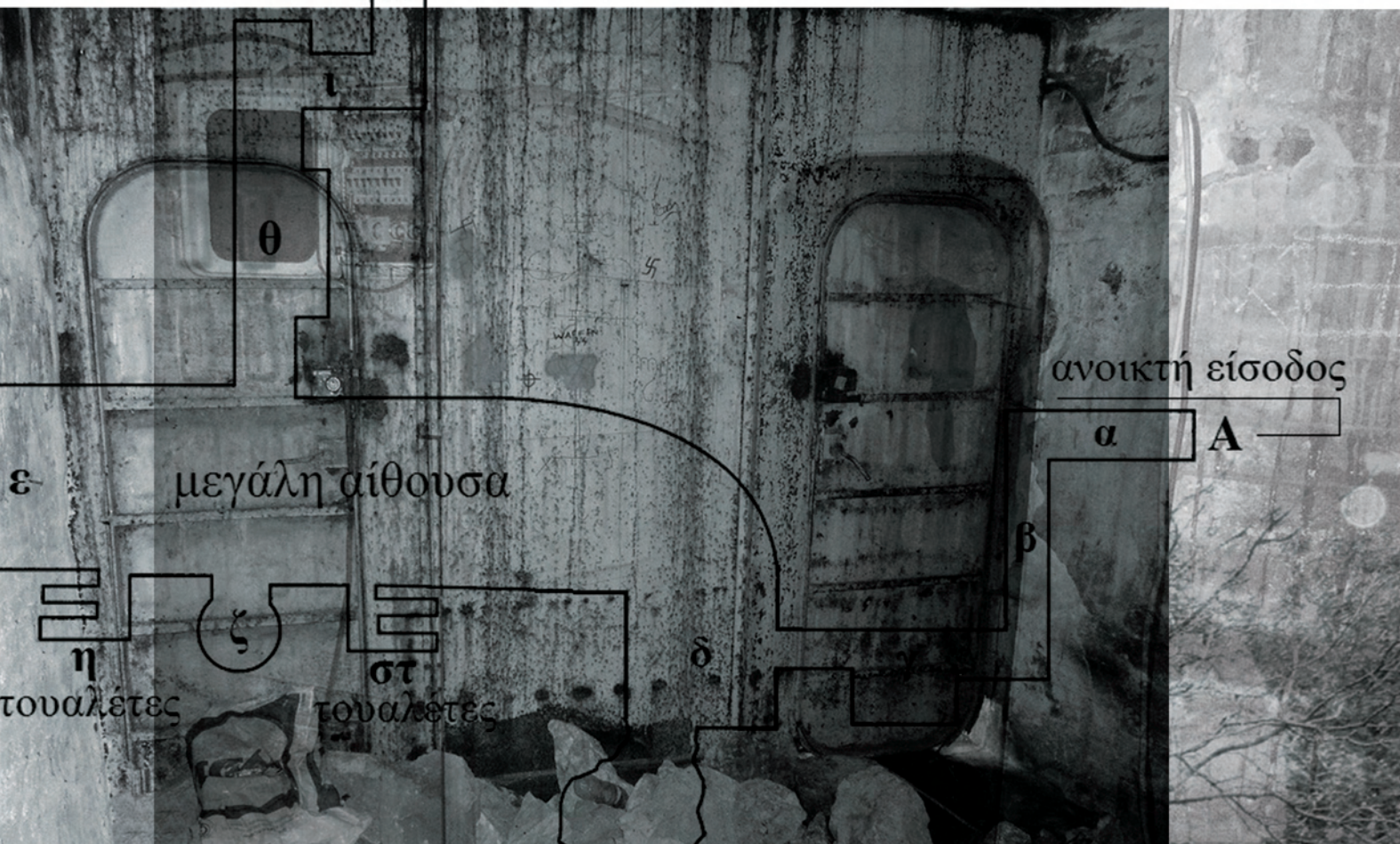
κρυμμένο στο υπόγειο της Αθήνας. Όπως και οι υπόλοιπες κλασσικές αρχαιότητες, θάφτηκε σιγά-σιγά κάτω από την σύγχρονη πόλη. Είναι ένα ερείπιο, ένα κομμάτι ξεχασμένο, τμήματα του οποίου βρέθηκαν σε υπόγεια κτιρίων και ορισμένες φορές αναδείχθηκαν ως αρχαιολογικά ευρήματα. Ένα ακόμα σημαντικό χαρακτηριστικό αυτού του τείχους, είναι η μεταβολή του μεγέθους του ανα τους αιώνες, ανάλογα με τις συνθήκες που συγκροτούσαν την εκάστοτε τάξη. Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι το τείχος άλλοτε μεγάλωνε και άλλοτε μικραίνει, άλλοτε είχε περισσότερα ανοίγματα-πύλες και άλλοτε λιγότερα, σύμφωνα με την κατάσταση της πόλης στο εσωτερικό των τειχών και της άμυνας, που επεδίωκε να έχει προς τις εξωτερικές δυνάμεις. Αυτό το τελευταίο χαρακτηριστικό είναι κυρίως αυτό που επικυρώνει την σύνδεση του τείχους ως *συνόρου* με την έννοια του *μεταβαλλόμενου διαχωριστικού ορίου*, όπως τοποθετήθηκε στο θεωρητικό σχήμα που επιχειρεί να υποστηρίξει αυτή η εργασία.

ΚΑΤΑΦΥΓΙΟ ΑΡΔΗΤΤΟΥ

ΤΟ ΚΑΤΑΦΥΓΙΟ

Ως καταφύγιο ορίζεται το ειδικό δομικό έργο που αφορά κατάλληλα διαμορφωμένους υπόγειους θαλάμους ή/και σήραγγες (κατά προτίμηση σε βραχώδη ημιβραχώδη εδάφη), με σκοπό την υποδοχή, παραμονή και προστασία ανθρώπων από πάσης φύσεως απειλές σε περίπτωση κατάστασης έκτακτης ανάγκης.

Χάρτης καταφυγίων

Οι πρώτες αναφορές για υπόγεια καταφύγια εμφανίζονται με την κατασκευή του κτιρίου που στεγάζει το ξενοδοχείο Μεγάλη Βρετανία το 1842, ενώ παράλληλα κατασκευάζονταν και οι στοές των πρώτων υπονόμων στην Ερμού. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι σε ανακαίνιση του 1928, το υπόγειο του κτιρίου διαμορφώθηκε ως αντιαεροπορικό καταφύγιο, με μεγάλες σιδερένιες πόρτες και φίλτρα για τα αέρια των βομβαρδισμών της εποχής. Ο Ιωάννης Μεταξάς τη δεκαετία του 1930 με ειδικό διάταγμα υποχρέωσε τους κατοίκους της πόλης να φτιάξουν υπόγεια καταφύγια τα οποία χρησίμευσαν κατά τη διάρκεια του Β Παγκοσμίου Πολέμου. Έτσι, κάτω από σχεδόν κάθε πολυκατοικία της εποχής χτίστηκε και ένας χώρος εξοπλισμένος με κρεβάτια, τουαλέτες, ηλεκτρικό ρεύμα, ώστε να παρέχει στοιχειώδεις συνθήκες φιλοξενίας εφόσον χρειαστεί. Εκτεταμένη χρήση τους έχει γίνει κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, όταν η Αθήνα βομβαρδίστηκε από τους Ναζί αλλά και μετέπειτα κατά τον Εμφύλιο Πόλεμο.

Το 1999 υπολογιζόταν ότι στην Ελλάδα σώζονταν 200 δημόσια καταφύγια τα περισσότερα όμως στο χείλος της κατάρρευσης. Παρόλα αυτά φέρουν ακόμη έντονα τα σημάδια του παρελθόντος: χαραγμένα συνθήματα στους τοίχους ή και παλαιά αντικείμενα. Στο Λυκαβηττό, στο λόφο του Αρδηττού, στο λόφο Οχυρού της Ραφήνας, στη Δραπετσώνα, στον Προφήτη Ηλία του Πειραιά, στην Καστέλα, στην Κηφισιά, στο Ψυχικό, στη Βούλα, στη Γλυφάδα, στο Σούνιο βρίσκονται μερικά από όσα έχουν χαρτογραφηθεί.

Ιδιωτικά καταφύγια διαθέτουν επίσης, πέρα από το Ξενοδοχείο Μεγάλη Βρετανία και το κτίριο της Βουλής-που πιθανότατα έχει μεταβληθεί σε υπόγειο πάρκινγκ-, το «Μέγαρο της Τράπεζας της Ελλάδος» και το «Μετοχικό Ταμείο Στρατού».

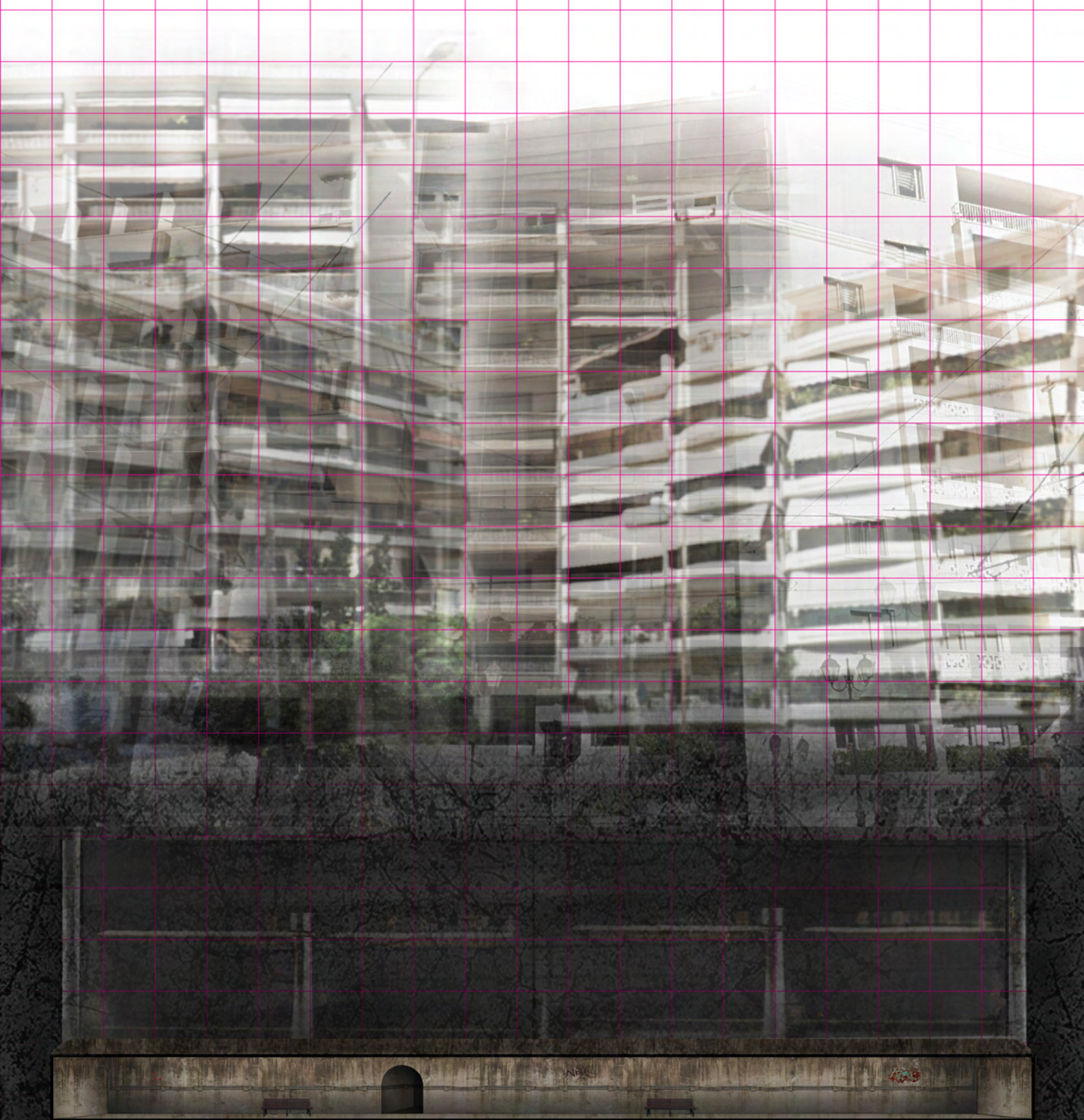
Η Αθήνα είναι ακόμη γεμάτη υπόγεια καταφύγια, αρκετά από τα οποία έχουν μετατραπεί πλέον σε αποθήκες καταστημάτων. Το θέμα των καταφυγίων επανήλθε στην επικαιρότητα το 2014 με νομοσχέδιο του Υπουργείου Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής που προβλέπει την κατασκευή νέων χώρων για προστασία του πληθυσμού από «πόλεμο, τρομοκρατικές ενέργειες ή ακραία καιρικά φαινόμενα», με βάση τις σύγχρονες ανάγκες.

Όταν η κυβέρνηση του Ιωάννη Μεταξά κατέστησε υποχρεωτική την κατασκευή καταφυγίων σε υπόγεια αθηναϊκών κτιρίων, διανοίχθηκαν και οι υφιστάμενες υπόγειες στοές στο λόφο του Αρδηττού, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν από το στρατό ως αποθήκη

Τομή καταφυγίου

3 x 3 μ.

πυρομαχικών και να αποτελέσουν αντιαεροπορικό καταφύγιο. Λέγεται μάλιστα, ότι στο ημιτελές εσωτερικό τους μεταφέρθηκαν πολλά από τα εκθέματα του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου Αθηνών την άνοιξη του 1941 προκειμένου να γλιτώσουν τη λεηλασία των κατακτητών.

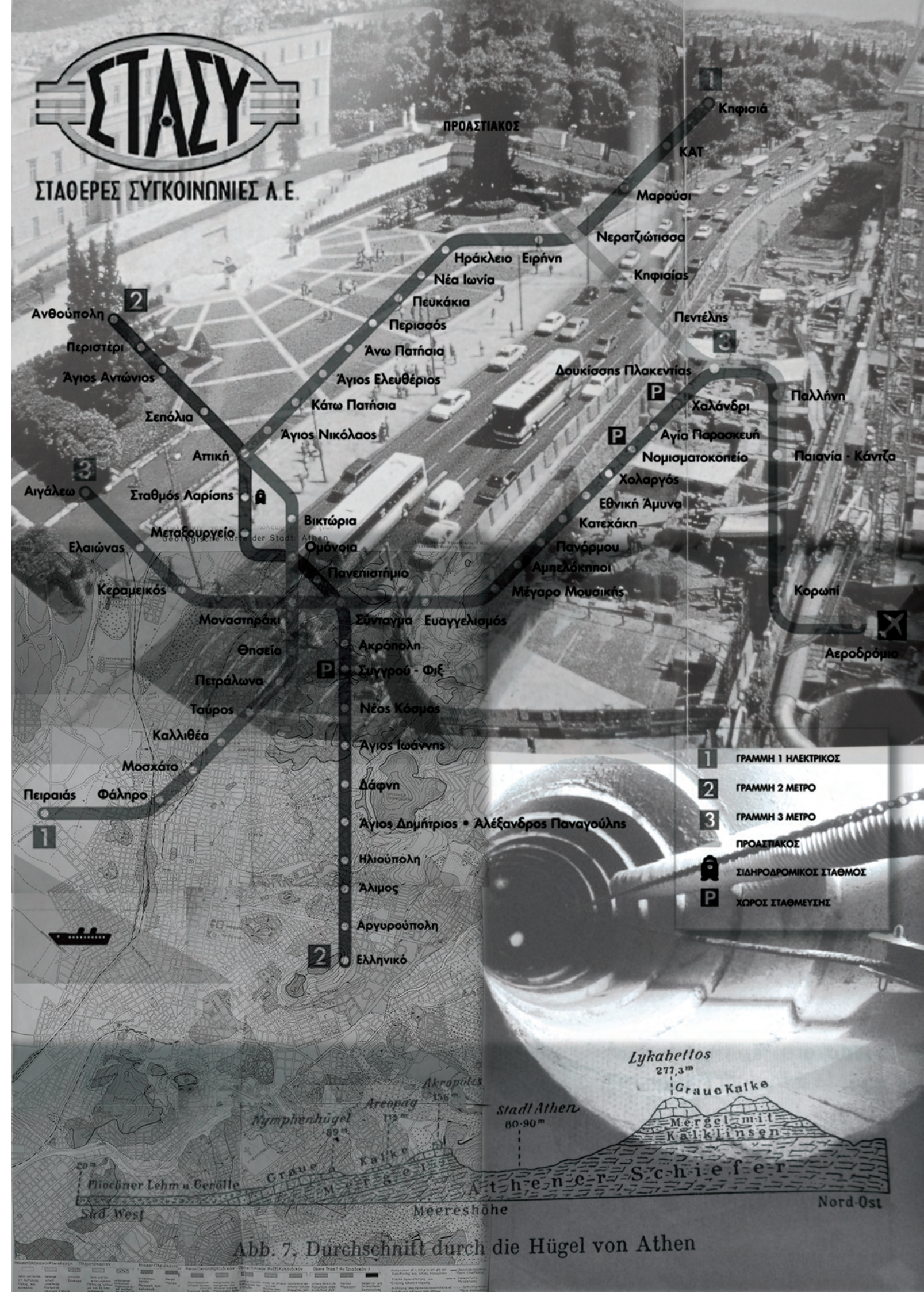
Μετά την κατάληψη, όμως, από τους Γερμανούς, το έργο ούτε ολοκληρώθηκε, ούτε όμως χρησιμοποιήθηκε επί κατοχής από τον ελληνικό στρατό. Αντιθέτως, επιτάχθηκε από τους Γερμανούς οι οποίοι χρησιμοποίησαν τις στοές του ως αποθήκες πυρομαχικών. Τέλος, κατά την αποχώρησή τους από την Αθήνα οι Γερμανοί, την 1η Οκτωβρίου του 1944, λέγεται ότι προσπάθησαν να ανατινάξουν τμήμα των στοών, αχρηστεύοντας τα πυρομαχικά που ήταν αδύνατον να πάρουν μαζί τους. Φεύγοντας, δεν ήθελαν να τροφοδοτήσουν με πολεμικό υλικό τις αθηναϊκές αντιστασιακές δυνάμεις, των οποίων άδρος Λόχος (της Ν. Ελβετίας) κατά τα Δεκεμβριανά κατέλαβε το λόφο, χρησιμοποιώντας τον για ορμητήριο.

Τα επόμενα χρόνια, μετά το 1947, επί Βασιλέως Παύλου, οι υπόγειοι χώροι του Αρδηττού ανακατασκευάστηκαν για να χρησιμοποιηθεί τελικά το καταφύγιο ως βασιλικό. Αναφέρεται ότι ήταν διαθέσιμο για χρήση μέχρι και το τέλος του 1949, οπότε και κατόπιν άρχισε να εγκαταλείπεται. Οι επενδυμένες με σκυρόδεμα στοές του δεν ξεπερνούν σε ολικό μήκος τα 200 μ, ενώ μία ακόμη σήραγγα μήκους 100 μ, με διατομή ύψους τεσσάρων έως πέντε μέτρων, παραμένει στην αρχική της μορφή, όπως έχει εκσκαφεί στον φυσικό βράχο.

Όλες οι στοές, μαζί με τη μεγάλη αίθουσα του καταφύγιου, καλύπτουν μια περιορισμένη επιφάνεια της τάξης των 500 μ2, σε πάρα πολλά σημεία το σκυρόδεμα της οροφής είναι κατεστραμμένο και ο σιδηρός σπλισμός διαβρωμένος. Στο κέντρο της Αθήνας εκτός από το καταφύγιο του Αρδηττού, σώζονται δύο ακόμα αντιεεροπορικά δημόσια καταφύγια, αυτό του Λυκαβηττού, του οποίου η διαχείριση υπάγεται στο αστυνομικό τμήμα Κολωνακίου, και το καταφύγιο της Κοραή 4, το οποίο σήμερα αποτελεί χώρο ιστορικής μνήμης, λόγω του ότι επί Γερμανικής κατοχής αποτέλεσε χώρο κράτησης και βασανιστηρίων.

Όπως προκύπτει, τα πολεμικά και ανταερωπορικά καταφύγια είναι, γενικά, χώροι κατασκευασμένοι και διαμορφωμένοι με στόχο να παρέχουν ασφάλεια και προστασία σε εμπόλεμες περιόδους. Είναι χώροι χρήσιμοι και αναγκαίοι σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης, όπου οι συνθήκες της πόλης δεν είναι ομα-

λές. Οι τοίχοι του καταφυγίου αποτελούν τα όρια αυτού του απομονωμένου θυλάκου ευταξίας εντός μιας γενικότερης εξωτερικής κατάστασης αταξίας και χάους (κατάσταση πολέμου) ενώ προστατεύουν τα υποκείμενα που εντάσσονται σε αυτό από εξωτερικές δυνάμεις. Η χωροθέτησή τους στο υπόγειο ή στο εσωτερικό λόφων αποσκοπεί στην απόκρυψη τους, αλλά και στην χωρική προστασία τους από πολεμικές επιθέσεις. Τα καταφύγια αυτά, όμως, κυρίως όσα είναι δημόσια, έχουν μετατραπεί από αναγκαίο θύλακο ευταξίας σε άχρηστη κτιριακή υποδομή, σε ένα αστικό υπόλειμμα. Κλειδωμένα, θαμμένα και ξεχασμένα έχουν αφεθεί στη λήθη, εξαλείφοντας σταδιακά τα ίχνη της αρχικής τους χρήσης και μεταβάλλοντας την ταυτότητα και το χαρακτήρα τους από τον πόλο διατήρησης της ευημερίας σε αυτόν του αποκλεισμού λόγω του περιττού του χαρακτήρα τους.

γραμμή του ηλεκτρικού στο μεγαλύτερο μέρος της είναι επίγεια και λειτουργεί από το 1869, ενώ οι δύο υπόγειες γραμμές ξεκίνησαν να κατασκευάζονται το 1992 και λειτουργούν από το 2000. Κατά τη διάρκεια της διάνοιξης των σηράγγων του προέκυψαν αρκετά προβλήματα λόγω της πολυπλοκότητας του υπεδάφους της Αθήνας.

Οι γεωλογικοί σχηματισμοί που αποτελούν το υπέδαφος της Αθήνας ονομάζονται «Αθηναϊκός Σχιστόλιθος», με τις δυνάμεις της φύσης να έχουν δημιουργήσει ένα πολυσύνθετο υπόβαθρο με κατακερματισμένα, πτυχωμένα και παραμορφωμένα στρώματα ενώ πολυάριθμες υδροφόρες φλέβες διατρέχουν το υπόγειο αυτό έδαφος. Αν μπορούσαμε να δούμε την τομή του, θα μας συγκλόνιζαν τα μεγάλα ανοίγματα και τα βάραθρα που έχουν σκαφτεί και διαμορφωθεί από παλαιές κοίτες υπόγειων ποταμών και ρυακιών. Το βασικότερο χαρακτηριστικό του αθηναϊκού υπεδάφους, λοιπόν, είναι η ποικιλία των διαφοροποιήσεων του, από τους πιο σκληρούς έως τους πιο χαλαρούς γεωλογικούς σχηματισμούς, κάτι που δεν συναντάται συχνά.

Αυτά του τα χαρακτηριστικά οδήγησαν σε μια σειρά καθιζήσεων, στην πλατεία Καραϊσκάκη, στην Αγίου Κωνσταντίνου, στην Ομόνοια, στην Πανεπιστημίου, στην Ανάτο, στην οδό Νίκης στο Σύνταγμα και στην λεωφόρο Βουλιαγμένης, ειδικά μετά τους κραδασμούς που υπέστη το υπέδαφος σε αυτές τις περιοχές για τη διάνοιξη συράγγων του μετρό. Για να κλειστούν οι τρύπες που προέκυψαν στο έδαφος ύστερα από τις καθιζήσεις αυτές, χρειάστηκαν χιλιάδες κυβικά μέτρα τσιμέντου. Γι' αυτό σε τμήματα που θεωρούνταν προβληματικά η διάνοιξη της σήραγγας δεν έγινε με μετροπόντικα, αλλά με την παραδοσιακή μέθοδο διάνοιξης της σήραγγας, δηλαδή «σκάβοντας και βλέποντας.»

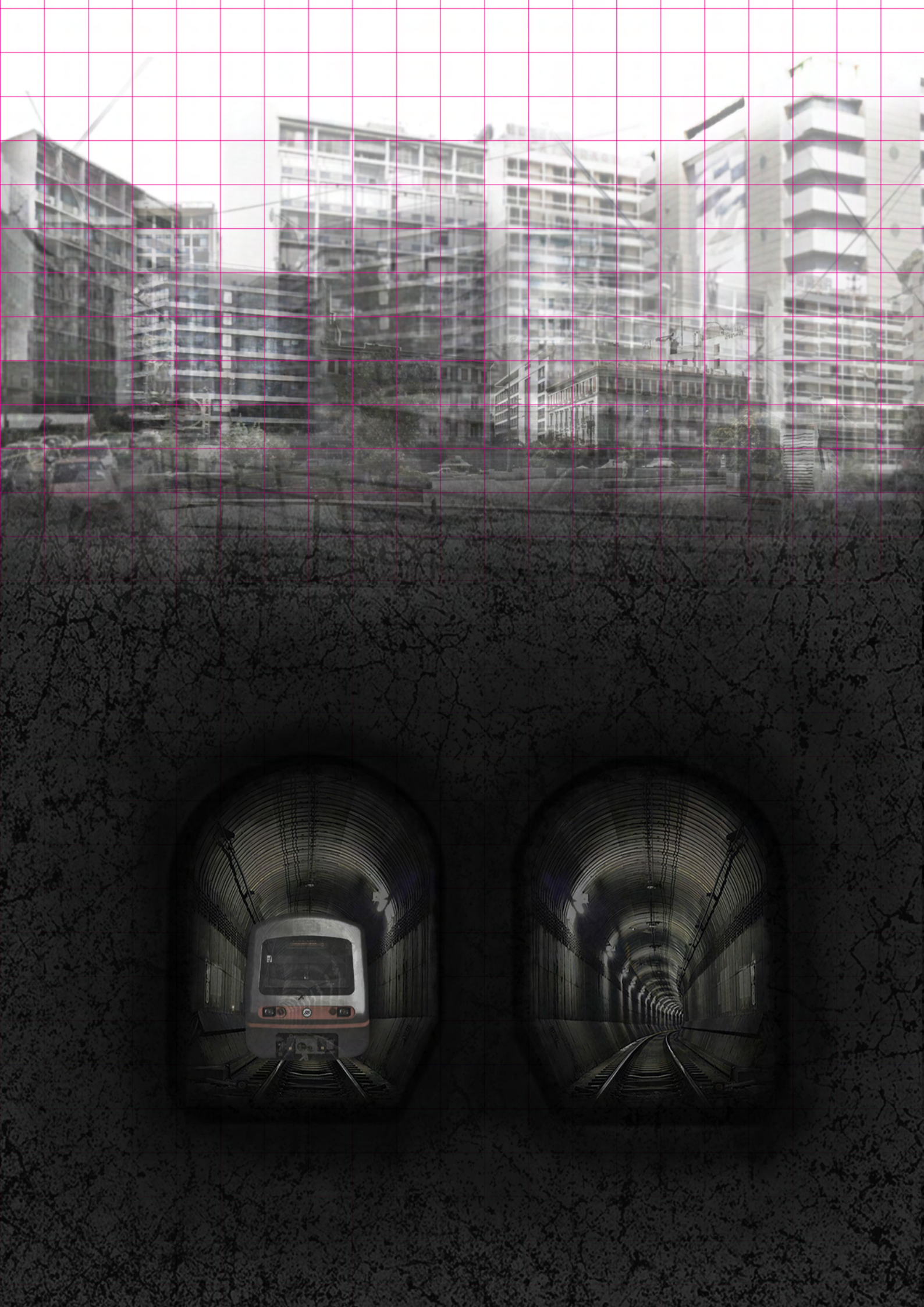
Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της περίπτωσης αποτελεί αυτό του περιπτέρου στην οδό Πανεπιστημίου, το οποίο κυριολεκτικά «άνοιξε η γή και το κατάπιε», καθώς λόγω των εργασιών του μετρό στη περιοχή το έδαφος υποχώρησε και βύθισε το περίπτερο που βρισκόταν στο σημείο αυτό.

Παράλληλα το υπέδαφος της Αθήνας είναι γεμάτο με ερείπια προηγούμενων ετών και εποχών, όπως ειπώθηκε νωρίτερα, δυσχεραίνοντας ακόμα παραπάνω τις ανασκαφές που τα συναντούσαν συνεχώς. Έτσι, για να αποφευχθούν τέτοιου είδους συναντήσεις οι σήραγγες διανοίχθηκαν σε βάθος 20 μέτρων «πολύ χαμηλότερο από αυτό στο οποίο βρίσκονταν οι αρχαιότητες». Όμως, η δραματική συνάντηση του

Τομή Μετρό

2 x 2μ.

Μετρό με το Αδριάνειο Υδραγωγείο σε βάθος 27 μέτρων στο σταθμό της Πανόρμου, απόδεικνύει πως κομμάτια αρχαιοτήτων δεν περιορίζονταν στα είκοσι μέτρα κάτω από την επιφάνεια, αλλά εκτείνονταν πολύ βαθύτερα.

Το μετρό αποτελεί ένα σύγχρονο αστικό δίκτυο το οποίο διευκολύνει τη μετακίνηση των υποκειμένων-κατοίκων της πόλης, αποφορτίζοντας τα επίγεια δίκτυα μεταφορών της παρέχοντας την δυνατότητα άμεσης και γρήγορης μετακίνησης. Αυτή η αστική υποδομή, παρότι χωρικά βρίσκεται στο υπόγειο, σε αντίθεση με τους υπόλοιπους χώρους που παρουσιάστηκαν παραπάνω, δεν αποτελεί αστικό απόβλητο. Είναι χρήσιμη και αναγκαία για την εύρυθμη λειτουργία της πόλης, ενώ εντάσσεται πλήρως εντός των ορίων που καθορίζουν την ευταξία της, καθώς αποτελεί μετάβαση από ένα σημείο της σε ένα άλλο. Παράλληλα, διέπεται από κανόνες συμπεριφοράς και χρήσης, γεγονός που τον συστήνει ως είδος αστικού θυλάκου. Το μετρό είναι εμφανές διαμέσου των σημάνσεων του, ενώ, μέσω της εφαρμογής μηχανισμών, κανονισμών λειτουργίας και ασφάλειας, προωθείται και αφομοιώνεται από τους χρήστες του ως ένα μεταφορικό μέσο που απαιτεί την πειθαρχία σε συγκεκριμένους κανόνες συμπεριφοράς, οι οποίοι, ως λειτουργικοί, γίνονται αποδεκτοί. Το γεγονός ότι χωρικά εντάσσεται *στο υπόγειο*, το καθιστά ως ένα είδος σύνδεσης ή βίαιης επέκτασης της πόλης στο χώρο στον οποίο αποθέτει τα απόβλητά της, φυσικά αποσκοπώντας στην επίτευξη της συνεχώς μεταβαλλόμενης επίγειας ευημερίας.

ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ ΑΠΟΒΛΗΤΩΝ

Έχοντας ολοκληρώσει στο προηγούμενο κεφάλαιο την έρευνα και την ανάλυση των χώρων του υπογείου της Αθήνας, καθώς και τους συσχετισμούς των υπόγειων, αυτών, χώρων και στοιχείων με το αστικό απόβλητο, επιλέγουμε τρεις από αυτούς με σκοπό την κατασκευή τριών αφηγήσεων. Το θεωρητικό σχήμα που αναλύθηκε στο πρώτο μέρος, και αναφέρεται στο απόβλητο ως το αποκλεισμένο κομμάτι του συστήματος- πόλης διαμέσου της ταξινόμησης στα δίπολα *καλό-κακό, χρήσιμο - άχρηστο, οικείο-ανοίκιο* , εφαρμόζεται στο χωρικό δίπολο *πάνω-κάτω, πόλη- υπόγειο*. Οι χώροι που επιλέχθηκαν είναι 1.ένα πολεμικό καταφύγιο, 2.ένα κομμάτι- απομεινάρι του θαμμένου αρχαίου τείχους, και 3.ένα τμήμα του ίχνους του ποταμού Ιλισού ως κομμάτι πλέον του δικτύου υπονόμων. Οι τρεις αυτοί χώροι, λοιπόν, αποτελούν αστικά απόβλητα, τα οποία επειδή έπασαν να είναι χρηστικά και τα έχει καλύψει η λήθη, αποβλήθηκαν στο υπόγειο. Τα στοιχεία της υλικής-χωρικής τους υπόστασης, της λειτουργίας που έφεραν στο παρελθόν, αλλά και της μεταβολής που υπέστησαν για να καταλήξουν στην παρούσα, πια, κατάσταση, σε συνδυασμό με τον συμβολικό τους ρόλο ως αποβληθέντα στοιχεία, καθιστούν πρόδηλους τους συσχετισμούς της αρχικής μας υπόθεσης.

Οι κατασκευασμένες εικόνες τόπων, επιχειρούν να αναπαραστήσουν το *διπολισμό* που οδηγεί στην προβολή της κάτω πόλης, και όλων όσων αυτή περιέχει, τα *μεταβαλλόμενα όρια* ανάμεσα στους δύο πόλους αλλά και τα *περάσματα- κατώφλια* που μπορούν να δημιουργηθούν φέροντας αυτά τα δύο υποσύνολα σε επαφή.

Το σύστημα-πόλη αναπαρίσταται μέσω των δύο πόλων, του θετικού και του αρνητικού. Ο *θετικός πόλος* είθισται να είναι η επίγεια πόλη, ως η δομή που εμπεριέχει τις συνθήκες *ευημερίας* των υποκειμένων που την κατοικούν, ενώ το υπόγειο *ταξινομείται* στον *αρνητικό πόλο* , συνυφασμένο με τον *κάτω κόσμο*. Ο κάτω κόσμος περιβάλλεται από τον μανδύα του *άγνωστου*, και δημιουργεί το αίσθημα του *ανοίκειου*, του *φόβου*, αλλά και της *αποστροφής*.

Ωστόσο, τα όρια ανάμεσα στους δύο πόλους δεν είναι αμετάβλητα. Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενα κεφάλαια, κάθε δομή επανέρχεται στην *ταξινόμηση-σχεδιασμό*, ώστε να μεταβάλει τα όρια της με

τέτοιο τρόπο, που να ευνοεί την τάξη της. Πολλές φορές λοιπόν, υπόγειοι χώροι (όπως το αποχετευτικό σύστημα) χρησιμοποιούνται από τον θετικό πόλο, με στόχο να συμβάλλουν στην επίγεια ευημερία.

Το ενδιαφέρον στοιχείο όσον αφορά την αλληλεπίδραση των δύο πόλων είναι τα *περάσματα*. Αυτές οι ρωγμές στο όριο, μπορούν να προκαλέσουν τη δημιουργία χώρων, κατωφλικών, που φιλοξενούν στοιχεία και των δύο πόλων, ενώ ταυτόχρονα συμβάλλουν στην αναθεώρηση του αρχικού σχεδιασμού και στον μετασχηματισμό των ορίων.

Διαμέσου αυτών των αφηγήσεων επιδιώκουμε την προβολή αυτού του διπολισμού, όχι ως μια στατική κατάσταση, αλλά ως μια ταξινόμηση που βρίσκεται σε συνεχή κίνηση και διαρκή επαναπροσδιορισμό της αξιολόγησης που έχει ήδη κάνει, επαναποκλείοντας ή επανεντάσσοντας. Στους τρεις αυτούς τόπους που κατασκευάζουμε, ενσωματώνουμε και τρεις κοινωνικές εκφράσεις του απόβλητου. Το 1.*ά- λογο*, 2.*το έγκλειστο* και 3.*το νεκρό* .

Το *ά-λογο*, θεωρείται το μη-ομαλό, ενσαρκώνοντας τον αρνητικό πόλο του διπόλου λογική - παραλογισμός. Αποβάλεται, δαιμονοποιείται ,θεωρείται ανεπαρκές, μη λειτουργικό, καθώς από τη φύση του δεν δύναται να ακολουθήσει την κοινή λογική, δεν μπορεί να παράξει και να αλληλεπιδράσει εντός του συνόλου της ευημερίας, με τους όρους και τις προϋποθέσεις που εκείνη έχει θέσει . Η λογική φορτίζει τα υποκείμενα με το θετικό πρόσημο εντάσσοντας τα σε ένα σύνολο λογικών ατόμων , ενώ ταυτόχρονα τους δίνει το δικαίωμα να αποφασίζουν τις συνθήκες αποβολής άλλων ατόμων. Από το Μεσαίωνα, διαμέσου αυτού του διαχωρισμού, εγκαθιδρύεται μια νέα τάξη στην οποία ο τρελός παίρνει τη θέση του κοινωνικά αποκλεισμένου, εδραιώνοντας την πνευματική υπεροχή των υπολοίπων (Foucault, 2004). Έτσι, τρελός είναι το υποκείμενο που δεν μπορεί να προσφερθεί για κάποια εργασία, είναι αυτό που δεν μπορεί να δράσει, τουλάχιστον με τον τρόπο που υποδεικνύουν οι επιβεβλημένοι κανόνες, καθώς ακόμα και αν δρούσε, η παραγωγή αυτής της πράξης δεν θα μπορούσε να είναι οφέλιμη για την ευταξία του συνόλου. Ο τρελός είναι ένα *παράσιτο* της ορθολογικότητας και της λογικής και ως τέτοιο αποβάλλεται. Ο Michel Foucault (2004), μιλώντας για την

θέση του τρελού όταν, πια, άρχισε να αποτελεί μία ταυτότητα αναφέρει πως πήρε τη θέση του λεπρού, αντιμετωπιζόταν δηλαδή, σαν άρρωστος και μάλιστα ως άρρωστος που έφερε μια μεταδοτική, επικίνδυνη και αποκρουστική ασθένεια. Αποβαλλόταν από το «υγιές» και «λογικό» κοινωνικό σύνολο, με τον ίδιο τρόπο όπως ο λεπρός, είτε απομονωνόταν από τους υπόλοιπους είτε εκδιωχνώταν μακριά από τη πόλη. Συγκεκριμένα, κάνει μια αναφορά στο έργο του Ιερώνυμου Μπος «Το πλοίο των τρελών», το οποίο περιγράφει αυτή την αποπομπή των τρελών από την πόλη. Η αποπομπή βέβαια αυτή μέσω του ταξιδιού στη θάλασσα δεν οριζόταν ως μία μορφή εξορίας, αλλά ως μία ευκαιρία το τρελό υποκείμενο να αναζητήσει και να ξαναβρεί τον εαυτό του, να επανέλθει δηλαδή στην έλλογη κατάσταση. Το ταξίδι αυτό κατασκεύαζε τις συνθήκες δημιουργίας ελπίδας, όσον αφορά την «θεραπεία» και, άρα, την επιστροφή στον κόσμο της λογικής, της ένταξης και της ευημερίας.

Το *έγκλειστο*, αποτελεί το αρνητικά φορτισμένο στοιχείο, το οποίο η τάξη αποβάλλει και περιχαρακώνει, ώστε να προστατευτεί από αυτό. Είναι, δηλαδή, η συνέπεια της ταξινομητικής διαδικασίας, η οποία αξιολογεί καταστάσεις, πράξεις, υποκείμενα, τα αποβάλλει εξοστρακίζοντάς τα εκτός των τειχών της, ώστε να μην έρχεται σε επαφή με αυτά. Ο εγκλεισμός υποκειμένων αποτελεί μια διαδεδομένη πρακτική για την επίλυση της κρίσης, στην οποία υποβάλλεται το σύστημα-κοινωνία, απορρίπτοντας υποκείμενα που δεν ακολουθούν τους κανονισμούς της ή που δεν μπορούν να οριστούν από αυτούς. Αυτό δίνει συνήθως στον εγκλεισμό το χαρακτήρα της τιμωρίας, του σοφρωνισμού αλλά και του παραδειγματισμού. Υπό τον φόβο της αποβολής αυτής, τα υποκείμενα ακολουθούν πιστά τους κανόνες που διέπουν την επιβίωση της τάξης, εξασφαλίζοντας τη βεβαιότητα της παραμονής τους στο θετικό πόλο. Ο αποκλεισμένος, αντίθετα, είναι οριοθετημένος εντός των -κατασκευασμένων- ορίων που δημιουργεί ο θετικός πόλος, αποτρέποντας την πρόσβαση στην ευημερία του συστήματος. Είναι ενταγμένος, παρόλα αυτά, σε ένα υποσύνολο αποκομμένο, περιθωριοποιημένο, το οποίο επιτηρείται και ελέγχεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποτρέπεται η έξοδος από αυτό και η επιστροφή στο περιβάλλον της ένταξης.

Το *νεκρό* είναι απόβλητο, επειδή είναι αυτό που παρεκκλίνει από τον θεσμό που έχει δημιουργηθεί από και για τη διατήρηση της ζωής (Certeau, 2010). Το νεκρό στοιχείο έχει αλλάξει ταυτότητα, καθώς κάποτε έφερε την ταυτότητα του ζωντανού, ενώ τώρα έχει μεταβεί σε μια άλλη κατάσταση, αυτή του αδρανούς στοιχείου. Λόγω της αδράνειάς του βρίσκεται πλέον,

στο μηδέν της ύπαρξης (Foucault, 2004) και έτσι από το θετικό πόλο στον οποίο εντασσόταν ως ζωντανό, λειτουργικό, χρήσιμο, ενεργό, λαμβάνει το αρνητικό πρόσημο ως νεκρό, άχρηστο, αδρανές, και ως τέτοιο αποβάλλεται. Για την αποβολή του αυτή, όμως, δεν ευθύνεται μόνο η ταυτότητα του ως περιττό. Το νεκρό στοιχείο συνήθως προκαλεί δυσφορία, αποστροφή ή και φόβο προσβολής από αυτό. Συνεπώς, η αποβολή του είναι άμεση και επιτακτική. Στις αρχές του 19ου αιώνα, όπως επισημαίνει ο Foucault (2012) τα νεκροταφεία άρχισαν να τοποθετούνται στα εξωτερικά όρια των πόλεων. Οι νεκροί ταυίζονταν με τους ασθενείς -φορείς και ο θάνατος με την ασθένεια, με συνέπεια η εγγύτητα των νεκρών να θεωρείται ότι διασπείρει τον θάνατο. Επιπλέον, σύμφωνα με τον De Certeau (2010), ο νεκρός «περιέρχεται έξω από το διανοητό, που ταυτίζεται με εκείνο που μπορεί κανείς να πράξει. Βγαίνοντας από το πεδίο που οριοθετείται από τις δυνατότητες παρέμβασης, εισέρχεται σε μια περιοχή απουσίας κάθε σημασίας». Ο νεκρός δηλαδή, αποβάλλεται λόγω της μη αντιληπτής κατάστασης του θανάτου. Η αλλαγή της ταυτότητας στην οποία περιέρχεται το, πλέον, νεκρό στοιχείο, αποτελεί μια συνθήκη μη αναστρέψιμη. Συνεπώς, η αποβολή του στοιχείου από τον θετικό πόλο στον αρνητικό, λόγω της παγιωμένης κατάστασης του θανάτου, της αχρηστίας και της αδράνειας, δεν μπορεί να ακυρωθεί μέσω της επανένταξής του.

Συσχετίζοντας αυτές τις τρεις προαναφερθήσες εκφράσεις του απόβλητου με το αστικό, υπόγειο απόβλητο, παράγονται τρεις αφηγήσεις - τόποι που διαπραγματεύονται τα ερωτήματα- προβληματισμούς που θέτει η εργασία, έτσι όπως αναλύονται στο αρχικό σχήμα. Όπως έχει αναφερθεί και σε προηγούμενο κεφάλαιο, σε καμία περίπτωση δεν επιχειρεί να παγιώσει απαντήσεις ως αλήθειες, πόσο μάλλον να προτείνει κάποια από αυτές. Περισσότερο επιδιώκει να προσεγγίσει την πραγματικότητα ως μια κατάσταση συνεχώς ενεργή, που οι παράμετροι που την καθορίζουν κάθε φορά, μέσω έρευνας και αμφισβήτησης, μπορούν να ανανεώνονται και να επαναπροσδιορίζονται.

ΤΟ ΤΡΕΛΟ

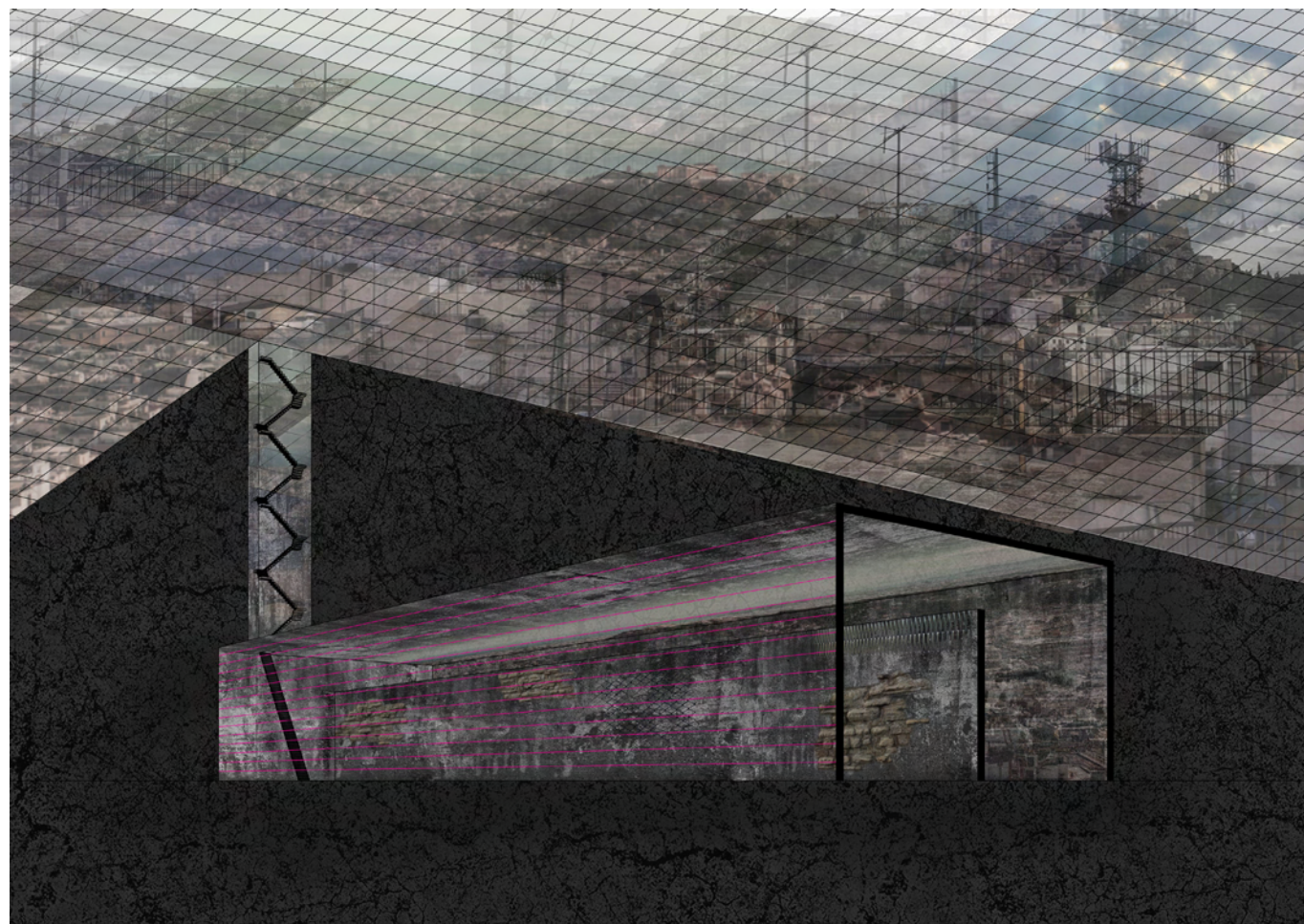
Πως ρωτούν
 ποιός είσαι “συ”;
 Και δεν έχουν εκείνη
 την πολύτιμη αιδώ
 να δουν τα μάτια του ρωτούμενου.
 Κι αν δεν μπορούν κατ’ευθείαν τα
 μάτια
 ας κοιτάξουν τα δάκρυ
 κρύσταλλο που κυλά,
 τόσο ζεστό στο μάγουλο.
 Μόνο να δουν
 το είδωλο τους το ψυχρό.
 Λευκοί ντυμένοι
 με υποδóρεια την νόηση
 ρωτούν...
 Και γώ να μην θυμάμαι
 Τίποτα από τα μάτια μου,
 τίποτα από τα δάκρυα μου.
 Μόνο αυτούς στο Λευκό
 Λευκό, λευκό
 λευκό χαμόγελο

και κείνα τα χέρια.
 Βλέπεις λειτουργούν
 με αλυσίδες
 σύρματα
 βελόνες
 Ακόμα..

(Κοκκινίδης, 1995)

ΤΟ ΕΓΚΛΕΙΣΤΟ

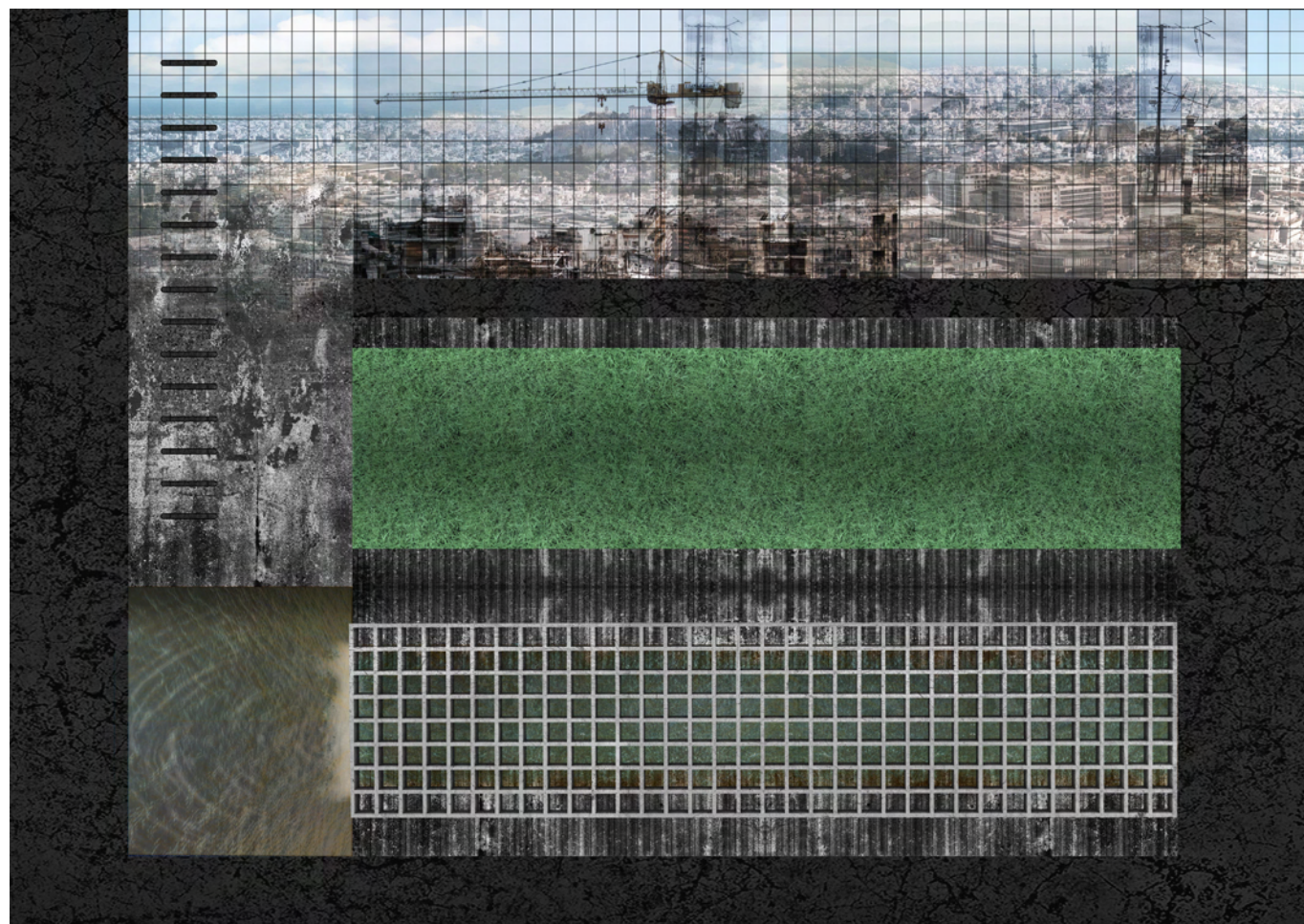
Όταν ξυπνάς, η φυλακή σ' αρπάζει απ' το λαρύγγι. Σαν θηρίο που παραμονεύει απ' τον τελευταίο εφιάλτη σου. Η πρώτη αίσθηση που ξυπνά με προειδοποιεί για το καρτέρι. Ένα κομμάτι τοίχου που αναδύεται στο χάραμα, η μυρωδιά του απολυμαντικού, η αποφορά από τις διάφορες εκκενώσεις των «συναδέλφων», το τρίψιμο απ' την κουβέρτα και η απεριγράπτη αηδία. Με διαπερνά. Με κυριεύει μ' αυτή τη γουλιά αέρα που εισπνέω στην κόψη του πνιγηρού ξημερώματος. Με φιμώνει και με γαμάει με τον καθημερινό της θάνατο, θάνατο δίχως άνθη και στεφάνια, πολύ βαθιά στις τσιμεντένιες κατακόμβες με τα «δεν θα το ξανακάνω» και τις αισχρές δειλίες. Κυρίαρχη τυραννία εκεί και μέσα μου. Δεν υπάρχει τρόπος να

ξεφύγεις από αυτήν. Μέχρι το πιο απόμακρο τέλος της τελευταίας μου εξορίας θα νιώθω αυτή τη ναυτία.

(Rouillan, J. M. 2013)

ΤΟ ΝΕΚΡΟ

Τότε, για πρώτη φορά, συνειδη-
τοποιήσαμε ότι η γλώσσα μας δεν
έχει τις λέξεις για να εκφράσει
αυτή την ύβρι, την εκμηδένιση του
ανθρώπου. Σαν προικισμένοι με την
ενορατική ικανότητα των προφη-
τών είδαμε την πραγματικότητα :
είμαστε στον πάτο. Πιο κάτω δεν
γίνεται να πάμε: δεν μπορούμε να
σκεφτούμε αθλιότερη ύπαρξη από
τη δική μας. Εάν μιλήσουμε δεν θα
μας ακούσουν, και εάν μας άκουγαν
δεν θα μας καταλάβαιναν. Θα μας
στερήσουν και το όνομα μας: κι αν
θέλουμε να το κρατήσουμε, θα πρέ-
πει να βρούμε τη δύναμη μέσα μας,
τη δύναμη να το σώσουμε και μαζί
μ' αυτό να σώσουμε κάτι από μας,
απ' αυτό που υπήρξαμε.

(Levi P. ,2009)

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Εγώ είμαι από τον Βορρά. Πάντα είχα την φοβία
οτι θα τα τινάξω στο βάθος του ορυχείου, θαμμένος
ζωντανός ή πνιγμένος σε αδιέξοδες γαλαρίες.

Όταν μου έλαχε να κατέβω δεν το θέλησα και έφυγα.
Και δες που βρίσκομαι τώρα! Εδώ έχει ουρανό, ήλιο,
δέντρα στο βάθος του οριζοντα. Στο ορυχείο ο ου-
ρανός είναι από κάρβουνο, ο ήλιος είναι βιδωμένος
στο γείσο της κάσκας και τα δέντρα τα βρίσκεις στη
γραμμή, κατά κανονικά διαστήματα στις γαλαρίες.
Και, ωστόσο, στην τελική όλα είναι τα ίδια και σε
τελευταία ανάλυση πεθαίνω απ' την ασφυξία.

Νιώθω σαν να 'μαι θαμμένος ζωντανός.

(Rouillan, J. M. 2013)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bauman Z. (2005), *Σπαταλημένες ζωές: Οι απόβλητοι της νεοτερικότητας*, εκδ. Κατάρτι, Αθήνα

Certeau M. (2010), *Επινοώντας την καθημερινή πρακτική: Η πολύτροπη τέχνη του πράττειν*, εκδ. Μίλη, Αθήνα

Douglas M. (2006), *Καθαρότητα και κίνδυνος*, εκδ. Πολύτροπον, Αθήνα

Foucault M. (2004), *Η ιστορία της τρέλας*, εκδ. Ηριδανός, Αθήνα

Foucault M. (2011), *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα

Foucault M. (2012), *Ετεροτοπίες και άλλα κείμενα*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα

Judeich W. (1905), *Topographie von Athen*, C.H. Beck, München

Levi P. (2009), *Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος*, εκδ. Άγρα, Αθήνα

Rouillan, J. M. (2013), *Μισώ τα πρωινά*, εκδ. Υπερσιβηρικός, Αθήνα

Κοκκινίδης Γ. , (1995), *Το σκηνικό μιας αιτίας*, εκδ. Περιοδικό «ΝΕΩΡΙΟΝ», Χανιά

Κυπραίου Ε. (2004), *Ηριδανός: Το ποτάμι της αρχαίας πόλης*, 2η εκδ., Υπουργείο Πολιτισμού. Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, Αθήνα

Παπαδάκης Μ. Ν. (1997), *Ιλισός :Το Ιερό του Άστεως ποτάμι που εξαφανίστηκε*, εκδ. Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, Αθήνα

Παρλαμά Α, Σταμπολίδης Ν. Χρ.(2000), *Η πόλη κάτω από την πόλη: Ευρήματα από τις ανασκαφές του μητροπολιτικού σιδηροδρόμου των Αθηνών*, εκδ. Καπόν, Αθήνα

Τραυλός Ι. (2005), *Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών : Από των προϊστορικών χρόνων μέχρι των αρχών του 19ου αιώνας*, εκδ. Καπόν, Αθήνα

Χαμηλάκης Γ.(2015), *Η αρχαιολογία και οι αισθήσεις : Βίωμα, μνήμη και συν-κίνηση*, εκδ. του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα

Χαμηλάκης Γ. (2012) *Το έθνος και τα ερείπια του : Αρχαιότητα, αρχαιολογία και φαντασιακό στην Ελλάδα*, εκδ. Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα

Αντονάς Α. , *Η αναβολή της κατεδάφισης*, <https://antonas.files.wordpress.com/2007/08/ruin.pdf>

Λεβεντάκος Δ. (2005), *Ελεύθερος χρόνος και εμπειρία του μητροπολιτικού δημόσιου χώρου*, Εργασία, σχολή, κουλτούρα, Αθήνα, Κέντρο Πολιτιστικών Μελετών

Σταυρίδης Σ. (2014), *Οι πολιτικές της περικλεισης και η πόλη των θυλάκων*, Περιοδικό «Δρόμος »

Παπανικολάου Δ (7/9/14), *Πεθαινω σαν χωρα (στην Αμφιπολη)* Η Αυγή, Ενθέματα

Χαμηλάκης Γ. (6/7/14), *Μουσεία της Λήθης*, Η Αυγή, Ενθέματα

Σταυρίδης Σ. (2015), *Οι αναδυόμενοι κοινοί χώροι ως πρόκληση στην πόλη της κρίσης*, στο Urban conflicts

Ελευθεροτυπία, 05/09/1993 *Η ιστορία κάτω από την ασφαλτο*

Μεγάλη Ελλάς, 19/01/1945

Ελευθεροτυπία, 29/12/2002 *Δέκα ποτάμια κάτω από την πόλη*

Απογευματινή, 22/12/1992 *Ριφιφι α λα γαλλικά*

Καθημερινή, 23/12/1992 *Η «επόμενη μέρα» στην τράπεζα εργασίας*

Απογευματινή, 24/12/1992 *Ριφιφι για γκίνες*

Το βήμα, 28/03/1999 *Το μετρό υποσκάπτει την Αθήνα*

Αρχαιολογική Εταιρία, 1963-2009 Αρχαιολογικά Δελτία

<http://www.wikipedia.com>

<http://www.urbanspeleology.blogspot.gr>

<http://www.eydap.gr>

<http://www.ametro.gr>

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ

1.ΥΠΟΝΟΜΟΙ	Σχέδια, από το βιβλίο - Judeich W. (1905), Topographie von Athen, C.H. Beck, München	
Σχέδιο, διατομές αποχετευτικών αγωγών, Αρχείο ΕΥΔΑΠ	Φωτογραφίες τείχους, σε υπόγειο γκαράζ, σε υπόγειο πολυκατοικίας από τον διαδικτυακό ιστότοπο urbanspeleology.blogspot.gr	Ευχαριστούμε θερμά
Εφημερίδα, Η Ελλάς, 27/12/1944		
Εφημερίδα, Καθημερινή, 23/12/1992 Η «επόμενη μέρα» στην τράπεζα εργασίας	5.ΤΟ ΚΑΤΑΦΥΓΙΟ	
Εφημερίδα, Απογευματινή, 22/12/1992 Ριφιφι α λα γαλλικά	Φωτογραφίες καταφυγίου Αρδηττού, από τον διαδικτυακό ιστότοπο urbanspeleology.blogspot.gr	
Εφημερίδα, Καθημερινή, 23/12/1992 Η «επόμενη μέρα» στην τράπεζα εργασίας	Φωτογραφίες καταφυγίου Λυκαβηττού, από τον διαδικτυακό ιστότοπο ethnos.gr	τη Νατάσα Δρούγκα, τον Γιάννη Ζγέρα, τη Νάντια Ζγέρα, την Εβελίνα Ιωάννου, τη Λένα Κοϊμτσίδη, τη Χριστίνα Κραμποπούκη, τον Ηλία Κωνσταντίνου, την Αγγελική Μέλη, το Σταύρο Οικονομίδη, τον Μιχάλη Παπαδόπουλο, την Εβελίνα Φαλιάγκα, τον Παναγιώτη Χατζηγρηγορίου και τους γονείς μας.
Χάρτης, παλιό αποχετευτικό δίκτυο στο κέντρο της Αθήνας, Αρχείο ΕΥΔΑΠ	Φωτογραφίες καταφυγίου Κοραή 4, από τον διαδικτυακό ιστότοπο www.korai4.gr	
2.ΤΑ ΠΟΤΑΜΙΑ	6. ΤΟ ΜΕΤΡΟ	
Εφημερίδα, Ελευθεροτυπία, 29/12/2002 <i>Δέκα ποτάμια κάτω από την πόλη</i>	Φωτογραφίες, από το διαδικτυακό ιστότοπο ametro.gr	
Βιβλίο, Παπαδάκης Μ. Ν. (1997), Ιλισός :Το Ιερό του Άστεως ποτάμι που εξαφανίστηκε, εκδ. Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, Αθήνα	Εφημερίδα, Το βήμα, 28/03/1999 <i>Το μετρό υποσκάπτει την Αθήνα</i>	
Φωτογραφίες, από τον διαδικτυακό ιστότοπο urbanspeleology.blogspot.gr	Γεωλογικός Χάρτης Αθήνας, ΤΕΕ	
3.ΤΑ ΑΠΟΜΕΙΝΑΡΙΑ	Γεωλογική τομή, Judeich W. (1905), Topographie von Athen, C.H. Beck, München	
Βιβλίο, Παρλαμά Λ, Σταμπολίδης Ν. Χρ.(2000) , Η πόλη κάτω από την πόλη: Ευρήματα από τις ανασκαφές του μητροπολιτικού σιδηροδρόμου των Αθηνών, εκδ. Καπόν, Αθήνα	Τμήμα Χάρτη Μετρό, Σταθμός Σύνταγμα, Αττικό Μετρό Α.Ε.	
Αρχαιολογικά Δελτία από 1963 μέχρι 2009, Αρχαιολογική Εταιρεία		
4.ΤΟ ΤΕΙΧΟΣ		
Χάρτες, από το βιβλίο Τραυλός Ι. (2005), Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών : Από των προϊστορικών χρόνων μέχρι των αρχών του 19ου αιώνος, εκδ. Καπόν, Αθήνα		

